

Inhoud

Woord vooraf	13
Koude Oorlog	17
1. Het voorspel (1917-1941)	19
1.1 De internationale politieke machtsverhoudingen vóór de Russische Oktoberrevolutie	19
1.2 De Amerikaans-Russische relaties tot 1917	23
1.3 De revolutie van 1917 en de westerse interventie in de burgeroorlog	24
1.3.1 De Februari- en Oktoberrevoluties	24
1.3.2 Brest-Litovsk	27
1.3.3 De burgeroorlog en de westerse interventies	30
1.4 Eerste contacten en conflicten tussen kapitalisme en communisme of het verschil tussen de Komintern en de staatsraison (1919-1933)	34
1.4.1 Centralisten winnen het van federalisten	34
1.4.2 De droom van de wereldrevolutie stort in elkaar	35
1.4.3 De slechte economische toestand van de Sovjet-Unie noopt tot realisme ondanks de revolutionaire romantiek van de Komintern	37
1.5 De Komintern en de Chinese communisten (1919-1935)	41
1.6 De Grote Depressie: de Sovjet-Unie wordt een ‘respectabel lid’ van de internationale gemeenschap (1930-1936)	44
1.7 De Japanse oorlog in China (1937-1941)	48
1.8 Uit drang tot zelfbehoud koos Stalin uiteindelijk voor Hitler (1936-1941)	49
1.8.1 De Spaanse burgeroorlog (1936-1941)	49
1.8.2 Het Duivelspact (23 augustus 1939)	51
1.8.3 De Tweede Wereldoorlog	55
Bibliografie	61

2. Het bondgenootschap van de Grote Drie (1941-1945)	65
2.1 Géén afzonderlijke vrede	65
2.2 Het tweede front	68
2.3 Mao vocht tegen de Japanners (1941-1945)	72
2.4 De Poolse tragedie	73
2.5 De grote conferenties	78
2.5.1 De standpunten van de Grote Drie in 1943 vóór de Conferentie van Teheran	78
2.5.2 Teheran	81
2.5.3 Moskou	83
2.5.4 Jalta	86
2.5.5 Truman	88
2.5.6 Potsdam en de beslissing tot het gebruik van twee atombommen in Japan	89
2.6 De Japanse capitulatie	94
Bibliografie	97
3. Het einde van de Grote Alliantie (1945-1947)	101
3.1 Het enorme technologische, militaire en economische overwicht van de Verenigde Staten	101
3.2 Politiek bekvechten over Iran en de Turkse zeestraten (1945-1946)	103
3.3 Economische hulp als politiek wapen (1945-1947)	105
3.4 Beeldvorming gebaseerd op de oorlogservaring	106
3.5 De toestand in Oost-Europa (1945-1948)	109
3.5.1 Joegoslavië en Albanië	110
3.5.2 Bulgarije, Roemenië en Hongarije	111
3.5.3 Polen	115
3.5.4 Tsjecho-Slowakije	119
3.5.5 Finland	121
3.5.6 De Griekse burgeroorlog	121
3.6 De trumandoctrine (1947): indammen (containment)	125
3.7 Het onoplosbare Duitse probleem (1945-1947)	127
3.8 Het Marshallplan (Europees Herstelprogramma) en de Kominform (1947)	131
Bibliografie	137
4. Zware spanningen (1948-1953)	141
4.1 De staatsgreep in Tsjecho-Slowakije (1948)	141
4.2 Twee Duitslanden! (1949)	144

4.3	“Nous avons peur” of het Pact van Brussel (1948) en het Atlantische Bondgenootschap (1949)	149
4.4	Mao triomfeert in China (1945-1949)	153
4.5	De Koreaanse oorlog en de wapenwedloop (1949-1953)	159
	4.5.1 Oorlogspsychose bij beide partijen	159
	4.5.2 De Koreaanse oorlog	162
	4.5.3 De start van de bewapeningswedloop	170
4.6	De West-Duitse herbewapening en het mislukken van de Europese Defensiegemeenschap (1950-1955)	173
4.7	De Joegoslavische ongebondenheid	179
4.8	Stalinistische terreur in Europa	180
	Bibliografie	181
5.	Een eerste mislukte poging tot vreedzame co-existentie onder Eisenhower en Chroesjtsjov (1953-1961)	187
5.1	De ‘New Look’-politiek van president Eisenhower en Dulles	187
5.2	De dood van Stalin, de machtswisseling in het Kremlin en de opstand in de DDR (1953-1956)	193
	5.2.1 Een zekere liberalisering na de dood van Stalin	193
	5.2.2 De gebeurtenissen in de DDR	195
	5.2.3 Het terugschroeven van de liberalisering en het Pact van Warschau (14 mei 1955)	199
	5.2.4 De Conferentie van Genève (18-21 juli 1955)	202
5.3	De destalinisatietoespraak van Chroesjtsjov en de opstanden in Polen en Hongarije (1956)	204
	5.3.1 Chroesjtsjov	204
	5.3.2 Polen	207
	5.3.3 Hongarije	208
	5.3.4 Onenigheid binnen het Sovjetpresidium	214
	5.3.5 China en de destalinisatiepolitiek	215
5.4	De strijd om de derde wereld	221
	5.4.1 De CIA	221
	5.4.2 Tibet, wees van de Koude Oorlog	222
	5.4.3 Het Arabische nationalisme	224
	5.4.4 Vietnam en Laos	227
	5.4.5 Seato en Cento	231
	5.4.6 Cuba	231
5.5	Opnieuw een Berlijnse crisis en bewapening en ontwapening	233
	Bibliografie	238

6.	Van het ‘aangepaste antwoord’ naar de ‘wederzijdse verzekerde vernietiging’: de politiek van Kennedy en Johnson en hun tegenspelers Chroesjtsjov en Brezjnev (1961-1968)	243
6.1	Kennedy’s ‘aangepaste antwoord’ en de Berlijnse Muur (13 augustus 1961)	243
6.2	Cuba of koorddansen tussen de atoomraketten (oktober 1962)	249
6.3	Eerste wapenbeheersingsovereenkomsten en de afzetting van Chroesjtsjov (1963-1964)	255
6.4	Kennedy, Johnson en de Vietnamtragedie (1963-1968)	258
	6.4.1 Kennedy	258
	6.4.2 Johnson	262
	6.4.3 Tet-offensief	271
6.5	Een poging tot een eigen West-Europese aanpak door de Gaulle, Brandt en Harmel	273
6.6	Van Albanië over China tot Tsjecho-Slowakije: Sovjetmeesterschap over het wereldcommunisme betwist	279
	6.6.1 Roemenië	280
	6.6.2 China	281
	6.6.3 De Praagse lente (1968)	285
6.7	Ondanks strubbelingen een langzame groei naar detente door de ‘wederzijdse verzekerde vernietiging’	290
	Bibliografie	295
7.	Detente onder Nixon, Kissinger, Ford, Brandt en Brezjnev (1969-1976)	299
7.1	De eerste grote wapenbeheersingsovereenkomst (SALT I)	299
7.2	De Verenigde Staten en China, of de donderslag bij heldere hemel	304
7.3	Vietnam, Laos en Cambodja vernietigen om ze (van het communisme) te redden	309
7.4	Van de ‘Ostpolitik’ van Brandt tot de Slotakte van Helsinki	315
7.5	Grenzen aan de detente (vooral in de derde wereld)	318
	7.5.1 Neoconservatieven	318
	7.5.2 Bangladesh	319
	7.5.3 Chili	320
	7.5.4 Het Midden-Oosten	321
	7.5.5 Griekenland en Cyprus	322
	7.5.6 Portugal	322
	7.5.7 Eurocommunisme	323
	7.5.8 Afrika	324
	Bibliografie	325

8.	Het Carter-intermezzo (1977-1981)	329
8.1	Moralisme in de Amerikaanse buitenlandse politiek	329
8.2	Koude Oorlog vooral in de derde wereld	332
8.2.1	Afrika	332
8.2.2	China, Vietnam en Cambodja	333
8.2.3	Iran	334
8.2.4	Afghanistan	335
8.2.5	Nicaragua, El Salvador, Grenada en Cuba	337
8.3	Strategische overwinningen	339
8.3.1	Midden-Oosten	339
8.3.2	Azië	340
8.3.3	SALT II	341
8.3.4	Euroraketten	342
	Bibliografie	345
9.	Reagan en Brezjnef, Andropov, Tsjernenko en Gorbatsjov (1981-1988)	347
9.1	Sterrenkrijg en ontwapening	347
9.2	Samen met paus Johannes-Paulus II op oorlogspad tegen het 'Rijk van het Kwaad'	353
9.2.1	Solidarnosc	354
9.2.2	Libanon	358
9.2.3	Reagan bevrijdt Grenada	358
9.2.4	Zuid-Amerika	359
9.2.5	Terrorisme en Irangate	361
9.3	Gorbatsjov: glasnost en perestrojka	361
9.4	Het INF-akkoord (Washington, 8 december 1987)	368
9.5	Een poging tot democratisering en een oplossing voor regionale conflicten (1988)	372
	Bibliografie	376
10.	Het wonderjaar 1989	379
10.1	'My Way'	379
10.2	Hongarije	381
10.3	Polen	383
10.4	De DDR	385
10.5	Tsjecho-Slowakije	389
10.6	Bulgarije	391
10.7	Roemenië	392

10.8	Joegoslavië en Albanië	395
10.9	De Sovjet-Unie	396
10.10	Afbrokkelen van de Koude Oorlog	398
	Bibliografie	401
11.	Het einde van de Koude Oorlog (1990-1991)	405
11.1	De Duitse eenmaking op 3 oktober 1990	405
11.2	“Het tijdperk van tegenstelling en verdeeldheid van Europa is beëindigd”	408
11.3	Het begin van de doodstrijd van de Sovjet-Unie	409
11.4	De nieuwe wereldorde	413
11.5	De mislukte machtsgreep van augustus en het einde van de Sovjet-Unie (1991)	415
	Bibliografie	423
12.	Epiloog	425
	Bibliografie	429
13.	De Koude Oorlog vanuit Europees perspectief	433
13.1	De Koude Oorlog ging in de eerste plaats om het bezit van Duitsland en Centraal- en Oost-Europa	433
13.2	De Europese eenmaking	439
13.3	Wou de Sovjet-Unie West-Europa veroveren?	440
13.4	België in de Koude Oorlog	441
	<i>Rik Coolsaet</i>	
13.4.1	De wereld volgens Paul-Henri Spaak	441
13.4.2	Het kanteljaar 1947	444
13.4.3	België, een trouwe bondgenoot?	448
13.4.4	De Belgische Oostpolitiek	451
13.4.5	De laatste Belgisch-Amerikaanse crisis van de Koude Oorlog	454
13.4.6	Afscheid van de Koude Oorlog	457
	Bibliografie	459
13.5	Nederland in de Koude Oorlog	460
	<i>Doeko Bosscher</i>	
13.5.1	Inleiding	460
13.5.2	Na de bezetting	461
13.5.3	De Nederlandse politiek in de jaren 1950, 1960 en 1970: neergang, opgang en ondergang van het linkse sentiment	464

13.5.4 Buitenlandse politiek	470
13.5.5 Slotopmerking	477
Bibliografie	478
14. Conclusies	479
14.1 Hebben Reagan en Bush sr. de Koude Oorlog gewonnen?	479
14.2 Was de Koude Oorlog te vermijden?	481
14.3 Misverstanden en ideologische dogma's	483
14.4 De culturele factor	484
14.5 De ontgoocheling in de jaren 1990	489
Bibliografie	490
15. Veertig stellingen over de Koude Oorlog	493
Algemene bibliografie	501
Register	513

Woord vooraf

“Historici zijn gevaarlijke lieden; zij zijn in staat alles overhoop te gooien. Zij moeten gestuurd worden.”

N. Chroesjtsjov

Dit boek is zowel een geschiedenis als een exponent van de Koude Oorlog. In 1984 vroeg de betreurde historicus en producer Erik Pertz van de toenmalige BRT-televisie me een scenario te schrijven voor een vijftal uitzendingen over de geschiedenis van de Koude Oorlog. Hij was geboeid door mijn visie, die hij had leren kennen tijdens een lezing. Ik bezorgde hem een tekst die hij uitstekend vond. De definitieve beslissing over het project moest echter door de directie worden genomen. De financiering bleek geen probleem te zijn, maar er waren vertragende intriges van politieke aard. In mijn script betwistte ik dat de Sovjets toen nog West-Europa wilden binnenvallen en beweerde dat de NAVO dat maar al te goed wist. Bovendien stelde ik, op een genuanceerde manier, het militaire nut van de Amerikaanse atoombommen op Hirosjima en Nagasaki in vraag. Deze stellingen leidden vermoedelijk tot een negatieve beslissing: het programma werd stopgezet. De BRT was toen een officiële staatszender waar permanent naar politieke evenwichten werd gezocht.

Dat bleek ook later, toen ik gevraagd werd mee te werken aan een ander project. Op verzoek van radioproducer Frans Boenders (BRT 3) maakte ik samen met hem ter gelegenheid van de veertigste verjaardag in augustus 1985 een reeks van vier radio-uitzendingen over de Japanse capitulatie. De directie verbood op het allerlaatste ogenblik – om nooit uitgesproken redenen – de uitzending. Er werd wel toegelaten dat ik de reeks opnieuw maakte met de directeur van BRT 3 als interviewer.

In 1987 verscheen mijn boek: *Zeventig jaar Koude Oorlog 1917-1987, een kroniek*. Het was een uitgebreide versie van het televisiescript. Mijn boek was een van de eerste pogingen in het Nederlands om een volledig overzicht van de geschiedenis van de Koude Oorlog te bieden. De commentaren op het boek waren hoofdzakelijk van politieke aard. Sommige critici wilden hun trouw aan de NAVO en hun ‘politiek correct denken’ bewijzen door het boek te verketteren.

Er werd overwegend emotioneel gereageerd en nauwelijks wetenschappelijk geargumenteed. Bij de volgende edities (1991, 1995, 2002) verschenen gelukkig wel rationele besprekingen, die veelal niet ongunstig waren.

Ik had de uitgave van 1987 opgedragen aan mijn tienerdochters Sarah en Loes. “Hun generatie zal zich vermoedelijk niet meer druk maken om een probleem als de Koude Oorlog”, schreef ik toen voorzichtig, maar toch in het volle besef dat de Koude Oorlog een vals probleem was geworden. De keizer stond naakt. Slechts weinig waarnemers wilden of mochten dat zien. Van zodra Solidarnosc onklopbaar was in Polen en de Sovjets ondanks hun brezjnevdoctrine niet durfden of niet wilden tussenkomen, was het voor mij duidelijk dat het imperium niet lang meer zou standhouden. Tijdens bezoeken aan de DDR, Tsjechië en Hongarije stelde ik vast dat in die landen wel degelijk een publieke opinie bestond en dat de communisten over geen greintje moreel gezag meer beschikten. Enkel één stevige duw was nodig om de regimes omver te werpen. Toen ik mijn eerste boek schreef, dacht ik dat de Koude Oorlog in de jaren 1990 geleidelijk aan zou ont-dooien. West-Europa moest en kon daarin een belangrijke rol spelen.

Een en ander is nog vlugger verlopen dan ik me toen had voorgesteld. Niet zo-zeer de West-Europese diplomatie maar wel de indrukwekkende economische op-gang van de Europese Gemeenschap, in het vooruitzicht van de eenheidsmarkt van 1992, heeft daarin een hoofdrol gespeeld. Dat heeft een enorme invloed ge-had op de inwoners van Oost-Europa, die duidelijk kozen voor dat West-Europe-se model. Ook het succes van de antirakettenbeweging in West-Europa en de vres-beweging in de Verenigde Staten werkte in op de Oost-Europeanen. De Polen waren de eersten om te beseffen dat de macht van de volksmassa’s vermolmde re-gimes kon breken (1980-1981). Hun poging mislukte toen tijdelijk, maar het vuur werd nooit meer gedoofd tot het in 1988 zelfs opnieuw aanwakkerde. De anderen, aangevoerd door de Hongaren, volgden in 1988-1989. Gorbatsjov aan-vaardde een democratisch Oost-Europa en trok zijn troepen terug. Hiermee beëindigde hij de Koude Oorlog, die in essentie om Berlijn, Duitsland en Oost-Europa ging.

Het blijft mijn overtuiging dat de Koude Oorlog ook kan worden gezien als de geschiedenis van een groot misverstand, maar ook van systematische misleiding. Dat is geen hypothese, eerder een conclusie na jarenlange studie. Kapitalisme en communisme waren concurrenten. Er werd een ideologische strijd gevoerd en de Verenigde Staten en de Sovjets betwistten elkaars invloedsferen. Toch heeft geen van beide partijen een vernietigende aanval op de ander ernstig overwogen. De topleiders hebben tijdens het grootste gedeelte van de Koude Oorlog altijd wel geweten dat de vijand niet wou aanvallen. De publieke opinie werd vaak misleid. Het misverstand bestond dus niet zozeer bij de hoogste leiders maar wel bij de be-volking. Dat alles suggereert dat de Koude Oorlog ook andere functies had. Zo-

wel de Amerikaanse als de Sovjetleiders gebruikten de Koude Oorlogssfeer om hun macht te vergroten en om binnenlandse problemen te lijf te gaan. Veel onderzoek is hierover nog niet verricht. Vandaar dat deze zeer vruchtbare gedachte in dit boek nog niet ten volle kon worden uitgewerkt.

Hoewel het stramien van het boek hetzelfde is gebleven, is deze vijfde editie een heel grondig herwerkte en aangevulde heruitgave van deze van 2002. De studie van de geschiedenis van de Koude Oorlog is een volwaardige academische en wetenschappelijke bedrijvigheid geworden, die vele honderden beoefenaars in alle continenten kent. Dat het merendeel van deze onderzoekers Amerikanen zijn, wordt door sommige collega's als een probleem gezien. Een beetje als reactie op dat Amerikaanse overwicht is in Londen het nieuwe tijdschrift *Cold War History* opgericht, naast het Amerikaanse *Diplomatic History* (hoofdzakelijk aan de Koude Oorlog gewijd) en *Journal of Cold War Studies*. Het in Washington gevestigde Cold War International History Project, met zijn website, bulletins en tientallen working papers, kreeg een collega in Zürich: het Parallel History Project on Cooperative Security (PHP), dat zich toelegt op de studie van de NAVO en het Pact van Warschau en al talrijke bronnen en studies publiceerde.

Ik heb geprobeerd de overweldigende wetenschappelijke literatuur van de laatste jaren op de voet te volgen en mijn verhaal aan te passen aan de resultaten van het meest recente archiefonderzoek. De voornaamste crisismomenten worden nu ook grondiger behandeld omdat archiefonderzoek in de ex-communistische landen dat nu ook toelaat. Uiteraard is mijn visie op sommige feiten dan ook veranderd.

Ik blijf me op een zuiver historisch standpunt stellen door een samenhangend relaas van de voornaamste feiten en de meest determinerende achtergronden te brengen. De fameuze schuldvraag wordt niet gesteld. Wel wordt geprobeerd het kluwen van acties en reacties te ontwarren.

Ik geloof niet dat ik tot een specifieke 'school' behoor. Ik poog te achterhalen wat werkelijk gebeurd is door voornamelijk die auteurs te bestuderen die grondig de beschikbare bronnen hebben geraadpleegd en over voldoende talenkennis beschikken om Russische, Chinese, Vietnamese, Koreaanse, Cubaanse en andere bronnen te begrijpen en kritisch te interpreteren. Voor geleerden zoals Tsuyoshi Hasegawa, Mark Kramer, Vojtech Mastny, William Taubman, Adam Ulam, Kathryn Weathersby, Odd-Arne Westad, Vladislav Zubok en vele anderen koester ik dan ook een grote bewondering. Ook Gareth Porter ben ik dankbaar omdat hij een bijzonder scherp licht werpt op het besluitvormingsproces onder de presidenten Eisenhower, Kennedy en Johnson in verband met hun deelname aan de Vietnamese oorlog.

Het schrijven van een min of meer objectief verhaal is voor een geladen onderwerp als de geschiedenis van de Koude Oorlog een moeilijke, zo niet onmogelijke oefening. Daar ben ik me ten eerste van bewust! Van in den beginne heb ik ge-

tracht de standpunten en acties en reacties van beide kampen te begrijpen. Met een zekere empathie probeer ik me in hun denkkaders en gevoelens in te leven. Dat leidt tot begrip, maar uiteraard niet noodzakelijk tot goedkeuring van het gebeurde. Bovendien waag ik me ook, in de mate van het mogelijke, aan een verklaring van de feiten, wat zeker een subjectieve toets inhoudt. Het kan uiteraard niet anders.

Wie nu zonder de hulp van een aantal gespecialiseerde coauteurs zou starten met een synthese van de Koude Oorlog, zou dat nauwelijks nog aankunnen omwille van de ondoordringbaarheid van het oerwoud van wetenschappelijke studies en bronnenpublicaties. Ik was zo vermetel te denken dat alsnog te kunnen omdat ik eind jaren 1970 gestart ben en dus over een grote ervaring en belezeneid beschik. Toen was gebrek aan informatie het probleem. Nu is er die onoverzichtelijke, steeds sneller aanzwellende vloedgolf die de eenzame studax overspoelt.

Ieder gegeven in dit boek steunt op een kritische analyse van de beschikbare wetenschappelijke literatuur. Het ontbreken van voetnoten is te wijten aan het feit dat het boek groeide uit een televisiescript en oorspronkelijk bedoeld was voor studenten en een algemeen geïnteresseerd publiek.

Ik dank de vele personen die me bewust of onbewust hebben geholpen. Vooreerst mijn talrijke studenten aan de Universiteit Antwerpen en de Universiteit Hasselt, die me door hun – soms enthousiaste – belangstelling ertoe hebben aangezet de Koude Oorlog steeds dieper te doorgronden. Ik dank mijn eminente collega's prof. dr. Rik Coolsaet en prof. dr. Doeko Bosscher voor het schrijven van de artikelen over België en Nederland tijdens de Koude Oorlog. Ik dank ook dr. Vojtech Mastny, die door zijn bereidheid het doctoraat honoris causa van de Universiteit Antwerpen te aanvaarden, steun gaf aan onze poging aan deze universiteit het studieveld van de Koude Oorlog verder uit te bouwen. Ik dank assistent Maarten Van Alstein, die ook van de Koude Oorlog zijn onderzoeksdomein heeft gemaakt, om me meer ruimte te geven door een aantal taken van me over te nemen. Ook dr. David Criekemans dank ik voor de jarenlange hartelijke samenwerking. Mijn uitgever dr. Bart De Prins dank ik voor zijn geduld en zijn hulp bij de totstandkoming van dit boek. Ten slotte dank ik mijn vrouw Véronique Michiels voor het helpen opmaken van de bibliografie en het verdragen gedurende al die jaren van mijn bijna maniakale interesse voor het probleem van de Koude Oorlog.

Antwerpen, 15 december 2007

Koude Oorlog

Misschien is de term 'Koude Oorlog' wel het eerst gebruikt door George Orwell in 1945, wanneer hij de verschillen tussen de Amerikaanse en Sovjetmaatschappijen belichtte en ook de spanningen tussen die twee verschillende werelden voor-spelde.

Het begrip 'Koude Oorlog' werd 'officieel' gelanceerd in 1947 door de Amerikaanse financier Bernard Baruch tijdens een redevoering over de plannen van president Truman om Griekenland en Turkije te hulp te snellen. De journalist Walter Lippmann populariseerde de term als titel van een belangrijke artikelenreeks en zijn boek *The Cold War. A Study in U.S. Foreign Policy* (1947). Maar zowel Baruch als Lippmann had de uitdrukking opgevangen in Washington, waar ze vanaf 1946 tot het spraakgebruik van enkele politici en commentatoren, onder wie Herbert Swope, was gaan behoren.

De Koude Oorlog was het conflict tussen twee economische en politieke systemen, twee ideologieën die lijnrecht tegenover elkaar stonden: enerzijds het kapitalisme en anderzijds voornamelijk de sovjetleninistische versie van het marxisme. De belangrijkste tegenstanders in dat conflict waren de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Hoewel het in de periferie tot hevige en langdurige oorlogen kwam, werd dat conflict door beide protagonisten nooit rechtstreeks tegen elkaar met de wapens uitgevochten. Het was eerder een permanente strijd om bondgenoten, invloedssferen en grondstoffen. Het was vooral ook een propagandaoorlog. Na 1950 werd het ook een wapenwedloop.

In de beleving van de tijdgenoten en historici ontstond de Koude Oorlog trouwens pas in 1947 met de trumandoctrine en kende meteen zijn hoogtepunt in de periode tot aan de dood van Stalin (1953). Hij liep ten einde in 1962 met de oplossing van de Cubacrisis. Voor de gebeurtenissen tussen 1979 en 1985 zijn deze auteurs verplicht de term 'Tweede Koude Oorlog' te gebruiken.

Voor mij is het duidelijk dat de Koude Oorlog begon met de Russische revolutie in 1917. Toen kondigde het conflict zich aan als een strijd om de werelddominantie tussen beide ideologieën. Ook André Fontaine koos dat beginpunt.

De Koude Oorlog eindigde in de periode 1989-1991 met de val van de Berlijnse Muur, de democratisering van Oost-Europa en de aangekondigde terugtrekking van de Sovjettroepen, de afschaffing van het communisme in de Sovjet-Unie en uiteindelijk het uiteenvallen van 'het vaderland van arbeiders en boeren'.

1. *Het voorspel (1917-1941)*

1.1 De internationale politieke machtsverhoudingen vóór de Russische Oktoberrevolutie

In de jaren vóór de Russische Oktoberrevolutie (1917) werd de wereldpolitiek slechts in beperkte mate beheerst door tegenstellingen en gevoeligheden inzake ideologische, politieke of maatschappelijke modellen. De belangrijkste mogelijkheden inspireerden hun buitenlandse politiek voornamelijk op louter nationale belangen. Afhankelijk daarvan werden bilaterale verdragen gesloten, militaire en andere, en ententes of zelfs allianties werden aangegaan. Naarmate die nationale belangen voor de deelnemende partijen evolueerden en bijgevolg een andere invulling kregen, veranderden ook de aangegane internationale verbintenissen. Eigenbelang en realpolitik waren de voornaamste drijfveren die de internationale politiek bepaalden.

De diplomatieke geschiedenis van de negentiende eeuw is een aaneenschakeling van incidenten, conflicten, militaire tussenkomsten en oorlogen met wisselende coalities en bondgenootschappen als gevolg van botsende nationale belangen tussen de grote mogendheden: Groot-Britannië, Rusland, Pruisen (vanaf 1871 het Duitse keizerrijk) en Oostenrijk (vanaf 1867 Oostenrijk-Hongarije). Vooral vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw werd het internationale machtsevenwicht tussen deze Europese staten ook meer en meer beïnvloed door hun tegenstrijdige belangen aan de grenzen van en buiten Europa. Dat was immers het tijdperk van het imperialisme. De versnelde industrialisatie, de zogenaamde tweede industriële revolutie, veroorzaakte een geweldige koloniale expansie van de Europese machten buiten Europa. De strijd om grondstoffen en afzetgebieden speelde zich af in Zuid-Amerika, Afrika en Azië en bracht vanaf 1890 ook twee niet-Europese mogendheden op het internationale politieke toneel: de Verenigde Staten en Japan. Geleidelijk aan verkozen de imperialistische mogendheden in hun strijd om kolonies en invloedssferen (ook in Europa) om bondgenoten te zoeken en daarmee hechte allianties af te sluiten. In diezelfde sfeer ontstond ook een bewapeningswedloop, die na 1913 niet meer te stoppen leek.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was precies het gevolg van het in werking treden van deze afgesloten verdragen en allianties. De moord op de Oostenrijkse kroonprins Frans-Ferdinand door een Servische nationalist in Sarajevo (Bosnië) op 28 juni 1914 ontketende een reeks oorlogsverklaringen die de Triple Alliantie (Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië) in rechtstreeks conflict bracht met de Triple Entente (Frankrijk, Groot-Britannië en Rusland). Ideologische overwegingen hadden hoegenaamd geen rol gespeeld bij het tot stand komen van beide allianties.

Zo gingen de Franse en Britse democratieën de Eerste Wereldoorlog in aan de zijde van het autocratische Rusland. Veel sympathie was er in West-Europa niet voor het verouderde en bedreigde tsaristische regime. Toch had het republikeinse Frankrijk, door de Duitse kanselier Bismarck gedurende jaren politiek geïsoleerd, in 1893 een geheim militair verdrag gesloten met Rusland. Dat verdrag moest beide landen behoeden voor een aanval van de leden van de Triple Alliantie. Frankrijk wilde zich indekken tegen het gevaar van de Duitse 'Weltpolitiek' van Willem II, Rusland tegen de Balkanaspiraties van Oostenrijk-Hongarije. Duitsland en de dubbelmonarchie hadden sinds 1879 hun lot al nauw aan elkaar verbonden (de Tweebond). Kanselier Bismarck was immers beducht voor het Franse revanchisme na het verlies van Elzas-Lotharingen in de Frans-Duitse oorlog. Aanvankelijk had ook Rusland heil gezien in een coalitie met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. In 1873 kwam zo de Driekeizersbond tot stand. Maar de Russische buitenlandse politiek met haar panslavistische inslag stuitte telkens weer op de Balkanbelangen van de dubbelmonarchie. Oostenrijk-Hongarije zocht in deze regio volop compensatie voor zijn verloren machtspositie in Midden-Europa.

De Russische tsaren wierpen zich tegelijkertijd op als de bevrijders van alle Slavi-sche volkeren, zowel in Oostenrijk-Hongarije als in het Ottomaanse rijk, én als de beschermers van alle orthodoxe christenen tegen katholieke, protestantse of islamitische onderdrukking. Die Russische politiek had enige resultaten opgeleverd: het verzwakte Ottomaanse rijk had na de Balkancrisis van 1875-1878 de onafhankelijkheid moeten erkennen van Roemenië, Servië, Montenegro en Bulgarije (Verdrag van Berlijn, 1878). De Russen wilden nog verder gaan. Om hun oude droom te realiseren, namelijk de verovering van Istanbul en de controle over de Bosporus en de Dardanellen – de zee-engten die de toegang tot de Zwarte Zee voor hen blokkeerden – wilden ze liefst het Ottomaanse rijk ontbinden.

De mogelijkheid die deze Russische plannen herhaaldelijk had gedwarsboomd, was Groot-Britannië. Dat land voerde van oudsher op het Europese continent een zogenaamde evenwichtspolitiek. Daarbij mochten de Turkse zee-engten niet in handen vallen van Rusland. Om dezelfde reden mochten België en Nederland niet onder Franse of Duitse controle komen. Groot-Britannië beheerste met zijn sterke vloot de wereldzeeën en had een enorm koloniaal wereldrijk weten op te

bouwen. Daardoor botste het vaak met de andere Europese mogendheden, vooral met Frankrijk, dat net als Groot-Brittannië zijn belangen in en rond de Middellandse Zee wenste uit te breiden. In 1904 werd een Entente Cordiale tussen beide landen gesloten: afspraken werden gemaakt over de verdeling van invloedssferen in Marokko en Egypte. In het kader van deze toenadering gingen de vroegere vijanden ook hun politiek in Europa geleidelijk aan op elkaar afstemmen.

Groot-Brittannië was trouwens niet alleen in Europa op zoek gegaan naar een bondgenoot. Ook het Russische imperialisme in het Oosten baarde Londen zorgen: het dreigde immers de Britse verworven posities aan te tasten. Rusland had in Azië heel Siberië veroverd (al vanaf de zestiende eeuw) en gekoloniseerd, het Amoergebied, de kustprovincie (allebei in 1858) en het eiland Sachalin (in 1875) in het uiterste oosten weten te bemachtigen, en de onmetelijke steppen van Kazachstan en Turkestan ingelijfd (in 1854 en 1864). Ook de Kaukasus was in de loop van de negentiende eeuw in Russische handen gevallen (na een lange guerrillaoorlog, 1830-1859). Groot-Brittannië vreesde voor de randgebieden van India. In 1902 vond het een bondgenoot in Japan, een jonge opkomende imperialistische natie met een modern leger en een goed uitgebouwde vloot. Beide landen sloten een militair verdrag, dat duidelijk gericht was tegen Rusland.

Japan zag in de actieve Russische Verre Oostenpolitiek het voornaamste obstakel voor eigen expansie op het continent. Als toppunt van imperialistische arrogantie hadden de Russen in 1860 aan de Japanse Zee, dicht bij de Chinese grens, een nieuwe haven gesticht: Vladivostok, wat betekent: 'Beheers het Oosten'. In 1891 werd begonnen met de trans-Siberische spoorweg, die na de Chinese toelating in 1896 dwars door noordelijk Mantsjoerije zou doorlopen tot in Vladivostok. In 1898 dwong Rusland van het verbrokkelde en erg verzwakte Chinese keizerrijk het pachtrecht over de haven Port Arthur af, waar een zuidelijke aftakking van de trans-Siberische spoorweg zou uitmonden. Zo kwam geheel Mantsjoerije onder Russische controle. Japan had zelf veel interesse in het rijke Mantsjoerije. In 1894-1895 had het zelfs een succesvolle oorlog gevoerd tegen China en het schiereiland Liau-Toeng met Port Arthur, Formosa, de Pescadoreseilanden en Korea (als onafhankelijk protectoraat) kunnen bemachtigen. De westerse mogendheden, verrast door de snelle Japanse opmars, traden op en verplichtten Japan in de Vrede van Peking (1895) het belangrijke Liau-Toeng terug te geven. Ook de invloed in Korea ging verloren: het kwam vanaf 1897 onder Russische bescherming. Japan moest voorts lijdzaam toezien hoe de Europese mogendheden (Rusland, Duitsland, Frankrijk en in mindere mate Groot-Brittannië) de Chinese kusten bezetten en belangrijke spoorwegconcessies in de wacht sleepten. Vooral de russificatie van Mantsjoerije en de Russische bezetting van Port Arthur zetten veel kwaad bloed bij de Japanners.

Gesterkt door de Britse alliantie begon Japan in februari 1904 een oorlog tegen Rusland. Opnieuw verraste Japan de wereld: het versloeg het Russische land-

leger bij Moekden en de Russische Baltische vloot (die langs Kaap de Goede Hoop – Gibraltar was Brits – met enorme vertraging in de Straat van Korea verscheen) in Tsoesjima. Op 5 september 1905 werd de Vrede van Portsmouth (VS) getekend. Japan kreeg de haven Port Arthur, het zuidelijke deel van het eiland Sachalin, het Russische bezit in Mantsjoerije en mocht een protectoraat vestigen over Korea (in 1910 geannexeerd en Japans tot 1945). De afloop van deze oorlog betekende een belangrijke machtsverschuiving in het Verre Oosten en had ook invloed op de politieke verhoudingen in Europa.

Rusland, erg aangeslagen na zijn nederlaag en bovendien geteisterd door ernstige binnenlandse moeilijkheden (revolutie van 1905), werd gedwongen zijn verhoudingen met Groot-Brittannië te normaliseren. Tijdens de Marokkocrisis van 1905-1906 steunden Groot-Brittannië én Rusland hun gemeenschappelijke bondgenoot Frankrijk tegen het opdringerige Duitsland. Beide landen vreesden toen ook meer en meer de Duitse politiek in het Nabije Oosten (de Duitse plannen voor de Bagdadspoorweg) en het Duitse oorlogsvlootprogramma. In 1907 onderhandelden ze dan ook en bakenden de wederzijdse invloedssferen af omtrent de randgebieden van India. Perzië werd verdeeld in een noordelijke Russische invloedssfeer (aansluitend bij de Kaukasus, de Kaspische Zee en West-Turkestan) en een zuidelijke Britse invloedssfeer (aansluitend bij de Golf van Oman, Beloetsjistan en Afghanistan). Tussen beide zones werd een neutraal gebied ingesteld. Voorts werd overeengekomen dat Afghanistan volledig onder Britse controle kwam en Pamir, met uitzondering van een klein gebied dat grenst aan Kashmir, Russisch bleef. Tibet zou noch door Rusland, noch door Groot-Brittannië worden benaderd.

Deze Brits-Russische Entente was na het Frans-Russische militaire akkoord van 1893 en de Frans-Britse Entente Cordiale van 1904 het derde fundament van de Triple Entente, die zich na 1907 meer en meer als één blok zou opstellen tegen de Triple Alliantie. De Duits-Oostenrijks-Hongaarse coalitie bevatte vanaf 1882 als derde – wat onzekere – partner Italië, dat zich wou beschermen tegen de Franse expansie in Noord-Afrika. Het eengemaakte Italië trachtte daar immers een eigen Afrikaans koloniaal rijk op te bouwen.

Ondanks pogingen van Willem II om de Russische tsaar Nicolaas II alsnog te overtuigen van een Duits-Russische coalitie en aanhoudende Britse inspanningen om via onderhandelingen het Duitse vlootprogramma te stoppen, bleven de allianties overeind. De spanningen in de Balkan – eerst in 1908 toen Oostenrijk-Hongarije Bosnië-Herzegovina aanhechte en later in 1913 toen Macedonië zich losmaakte van de Ottomaanse overheersing, en Bulgarije, Servië, Griekenland en Roemenië vochten om de verdeling van de koek (de twee Balkanoorlogen) – waren de voorbode van het onvermijdelijke losbreken van de wereldbrand in 1914.

Wat zich in juni 1914 aandiende als een zoveelste Balkanincident waarbij uitsluitend de regionale belangen op het spel stonden van Servië en Oostenrijk-Honga-

rijke, groeide uit tot de eerste grootschalige militaire confrontatie tussen de grote mogendheden, een wereldoorlog die vier jaar zou duren. Deze oorlog veranderde de wereld grondig, zowel op politiek, economisch als sociaal vlak. De politieke kaart van Europa werd drastisch hertekend. Voortaan zouden de Verenigde Staten de wereldpolitiek mee beheersen. Vanaf 1897 liet deze opkomende macht in het westelijke halfrond duidelijk verstaan dat ze zich niet meer tevreden zou stellen met het eigen continent, zoals sinds 1823 – na de afkondiging van de monroedoctrine – de officiële buitenlandse politiek was geweest. Ook de Verenigde Staten voeren een duidelijk imperialistische koers en kwamen daarbij in botsing met Groot-Brittannië, Japan en Rusland. Zo namen ze deel aan de Europese expeditie in China (naar aanleiding van de Bokseropstand in 1900-1901). De Amerikaanse president Theodore Roosevelt bemiddelde in 1905 de vrede tussen Japan en Rusland, voornamelijk om de Japanse expansie, die de Amerikaanse belangen zou kunnen bedreigen, te beperken. In 1917 werden de Verenigde Staten mee betrokken in de Eerste Wereldoorlog.

1.2 De Amerikaans-Russische relaties tot 1917

Hoewel gescheiden door een oceaan, zijn de Verenigde Staten en Rusland in wezen buurlanden. Bovendien bezat Rusland tot 1867 Alaska. Uit die geopolitieke situatie concludeerden nogal wat negentiende-eeuwse waarnemers, onder wie Napoleon I, dat een botsing onvermijdelijk was.

De werkelijkheid zag er evenwel anders uit. In het eerste driekwart van de negentiende eeuw waren de verhoudingen vriendschappelijk. Beide landen verafschuwden weliswaar elkaars politiek-maatschappelijke systeem, maar hun nog grotere afkeer voor het Britse imperialisme bracht hen nader tot elkaar. In 1867 kochten de Verenigde Staten voor 7.200.000 dollar Alaska van de Russische tsaar. Dat was een hoogtepunt in de Amerikaans-Russische relaties. Alaska had de Russen tot dan toe niets opgebracht. De Amerikaanse invloed daarentegen werd er steeds sterker. Voor de tsaar was het duidelijk dat dit gebied uiteindelijk toch Amerikaans zou worden. Hij verkoos dan ook het voor een aanzienlijke som geld te verkopen, liever dan er later een op voorhand verloren oorlog voor te moeten uitvechten. Kortom, de Amerikaans-Russische relaties waren aanvankelijk gebaseerd op realisme. Ideologische geschillen vormden geen hinderpaal.

Deze situatie veranderde vrij grondig in het laatste kwart van de negentiende eeuw. De publieke opinie in de Verenigde Staten keerde zich mettertijd tegen de ‘barbaarse’ tsaristische onderdrukking van de oppositie en de jodenvervolging. Vooral de vervolging van een aantal joods-Amerikaanse staatsburgers zette kwaad bloed. Het kwam tot diplomatieke spanningen toen Rusland geleidelijk aan meer

invloed verwierf in Mantsjoerije en van de Bokseropstand gebruikmaakte om geheel Mantsjoerije te bezetten. Dat was in strijd met de belangen van de Verenigde Staten in dat gebied. De Amerikanen wilden zelf de markten van China en Mantsjoerije veroveren en vreesden dat de Russen er een monopoliepositie zouden verwerven. In 1904 was er zelfs sprake van een mogelijke oorlog tussen de Verenigde Staten en Rusland.

In het begin van de twintigste eeuw hadden de Amerikaanse presidenten geen vertrouwen in de corrupte en inefficiënte Russische regeringen en dat maakte het contact moeilijk. Toen Rusland een bedreiging werd voor de Amerikaanse open-deurpolitiek in oostelijk Azië, werd in het kielzog van de gespannen relaties ook het autocratische politieke systeem in Rusland als een bijkomende reden tot conflict ervaren.

1.3 De revolutie van 1917 en de westerse interventie in de burgeroorlog

1.3.1 De Februari- en Oktoberrevoluties

In zekere zin begint de geschiedenis van de Koude Oorlog bij Vladimir Iljitsj Oeljanov (Lenin). Tijdens de Eerste Wereldoorlog leefde deze Russische bolsjewist als balling in Zwitserland. Ontgoocheld door het oorlogszuchtige gedrag van de socialistische partijen in zowel Frankrijk, Groot-Brittannië als Duitsland, trok hij in zijn in 1917 verschenen boek *Het imperialisme als laatste stadium van het kapitalisme* een aantal verregaande conclusies. De arbeiderspartijen waren er niet in geslaagd de door de kapitalisten uitgelokte wereldoorlog te verhinderen noch te beëindigen. Anders dan Karl Marx en Friedrich Engels het na 1871 hadden voorspeld, dacht Lenin nu niet meer dat het socialisme kon worden bereikt via de weg der geleidelijkheid, dus via verkiezingen. Alleen een revolutie kon het aan de macht brengen. Deze revolutie, zelfs een wereldrevolutie, maakte nu door de ontredde van de wereldoorlog, die de kapitalisten had uitgeput, een grote kans. Zelfs in de weinig geïndustrialiseerde landen, zoals ook het vaderland van Lenin, en tsaristische Rusland, leken de omstandigheden gunstig. De volgelingen van Lenin, die de revolutie als enige weg naar het socialisme zagen, zouden zich voortaan niet meer socialisten, maar communisten of bolsjewieken noemen en de Tweede Internationale zou in 1919 door de Derde worden opgevolgd.

Lenin had een onwankelbaar geloof in een op stapel staande wereldrevolutie, en in het feit dat hijzelf hierin een hoofdrol te vervullen had. Na de val van de tsaar vertaalde zich dat in zijn obsessie om in Rusland, ongeacht de omstandigheden, aan de macht te komen. Dat zou het startsein zijn voor revoluties in heel Europa.

▲ Lenin, stichter van de Sovjet-Unie.

Het tsaristische Rusland streed met de Fransen, Britten, Belgen en andere bondgenoten tegen de Duitse en Oostenrijkse keizerrijken en hun bondgenoten. Het door de autocratische tsaar bestuurde Rusland was slecht georganiseerd en leed enorme verliezen. Al in maart 1917 telden de Russen vijf miljoen doden. De

Russische bevolking leed honger en kreeg het gevoel dat het tsaristische regime zichzelf overleefd had.

In februari 1917 brak in Petrograd een revolte uit en op 16 maart 1917 werd tsaar Nicolaas II tot troonsafstand verplicht. Een voorlopige, democratisch bedoelde regering van liberalen, op 6 mei 1917 aangevuld met een aantal socialisten, nam onder het voorzitterschap van vorst Georgi Lvov de macht over. Deze regering wilde Rusland democratiseren en de oorlog aan de kant van de geallieerden voortzetten tot een eervolle vrede zou kunnen worden gesloten. Na demonstraties van soldaten, boeren en arbeiders op 3 en 4 juli werd de samenstelling van het kabinet gewijzigd: de socialist Alexander Kerenski leidde vanaf 6 augustus een door de socialisten beheerste regering. Vrije verkiezingen voor een grondwetgevende vergadering werden voorbereid. Die vonden ook plaats op 25 november 1917, hoewel de communisten toen al de macht hadden overgenomen. Met 370 zetels op 707 veroverde de door de boeren gesteunde partij van de rechtse sociaal-revolutionairen de meerderheid. Op dat ogenblik bestond de Russische bevolking nog voor meer dan 80% uit vooral staatarme en ongeletterde landbouwers en slechts voor 10% uit arbeiders (ongeveer 2,5 miljoen). Lenin zou op 20 januari 1918 deze grondwetgevende vergadering met geweld ontbinden en op die manier een einde stellen aan de eerste poging tot democratie in Rusland.

De westerse bondgenoten van Rusland begroetten de Februarirevolutie met enthousiasme, vooral omdat het nieuwe regime bereid was de oorlog tegen de Centralen voort te zetten. Vooral de Amerikaanse president Wilson was in de wolken omwille van de democratisering van Rusland. Hij was van plan weldra de oorlog aan de Centralen te verklaren en verheugde er zich over dat alle belangrijke bondgenoten tegen de autocratische Centralen nu volwaardige democratieën waren. Wilson erkende onmiddellijk het nieuwe regime en verleende het een krediet van 450 miljoen dollar. De voorlopige regering hoopte vooral op Amerikaanse steun om het hoofd boven water te kunnen houden.

Lenin daarentegen was met Duitse hulp op 16 april 1917 in Petrograd aangekomen. De Duitsers wisten dat Lenin de oorlog wou staken, waardoor ze het merendeel van hun troepen uit het oostelijke front konden terugtrekken en op het westelijke front een doorbraak forceren. Ze hoopten bovendien dat de bolsjewistische machtsovername tot een chaos in Rusland zou leiden. Op die manier zouden ze zich van zuidelijk Rusland meester kunnen maken. Een van Frankrijk en Groot-Brittannië afgesneden Rusland zou hoe dan ook economisch helemaal van Duitsland afhankelijk worden. In Petrograd verdedigde Lenin bij de bolsjewieken de verbijsterende stelling dat de tijd rijp was om de macht over te nemen en dat daarna vrede moest worden gesloten met de Centralen. Een wereldrevolutie was nabij: weldra zou ook het Duitse proletariaat in opstand komen en zou het Westen helemaal socialistisch worden.

De Februarirevolutie, die van Rusland ‘het meest vrije land van de wereld’ had gemaakt, leidde tot de Oktoberrevolutie van Lenin en tot de communistische dictatuur. Rusland verkeerde na de val van de tsaar in een staat van machteloosheid. De nieuwe militaire offensieven tegen de vijand mislukten. De voorlopige regering koesterde hoge democratische idealen maar hield geen rekening met de verzuchtingen van het volk: brood, land en vooral vrede. Arbeiders en soldaten wilden de macht grijpen, maar het ontbrak hun aan bereidwillige leiders. De verschillende socialistische partijen die hen in de talrijke spontaan gevormde ‘raden’ vertegenwoordigden, hielden vast aan het marxistische dogma dat aan een proletarische revolutie eerst een bourgeoisrevolutie moest voorafgaan. Buiten de enkele grote steden was er immers nauwelijks sprake van een Russisch ‘burgerdom’. De plattelandsbevolking, die eeuwen in lijfeigenschap had geleefd, was doordrongen van een instinctief wantrouwen jegens elk centraal gezag en wenste in de eerste plaats vrijheid en autonomie voor het eigen dorp, zonder inmenging van buitenaf. Lenin won echter de harten van de boeren door hen toe te laten het juk van hun oude heersers af te werpen, wat leidde tot een uitbarsting van geweld en rechteloosheid op ongekende schaal. Door de boeren het recht te geven zich de gronden toe te eigenen en hun dorpen naar eigen inzicht te besturen, zorgde hij ervoor dat ze zich van de nationale politiek afkeerden. Ondertussen wist Lenin in de steden alle macht in handen van zijn partij te concentreren en was hij van plan later door middel van een goed uitgebouwd terreurapparaat het hele land opnieuw te onderwerpen.

1.3.2 Brest-Litovsk

Lenin was er niettemin van overtuigd dat zijn staatsgreep maar zin kon hebben als in de andere oorlogvoerende landen revoluties uitbraken. In die zin moet ook het decreet van de revolutionaire regering van 8 november 1917 worden opgevat: alle regeringen werden opgeroepen om vrede te stichten zonder annexaties of veroveringen en de arbeiders van alle naties werden aangezet tot revolutie. Lenin keerde zich tegen alle geheime verdragen en riep nog meerdere keren tevergeefs alle andere partijen op om de oorlog te beëindigen en te onderhandelen. Hij had vrede beloofd aan de Russen en de moegestreden Russische soldaten zouden wellicht een einde hebben gemaakt aan zijn heerschappij indien de oorlog met Duitsland en Oostenrijk-Hongarije werd voortgezet. Maar geen enkel land wou de oorlog beëindigen, en in Frankrijk noch in Duitsland nam het proletariaat de macht over. Lenin moest dan wel tegen de bepalingen van het Verdrag van Londen van 5 september 1914 in – zonder de vroegere Russische bondgenoten Frankrijk en Groot-Brittannië te raadplegen – eenzijdig onderhandelen met Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Bulgarije en het Ottomaanse rijk. Dat gebeurde in Brest-Litovsk. De onderhandelingen, die meermaals onderbroken werden,

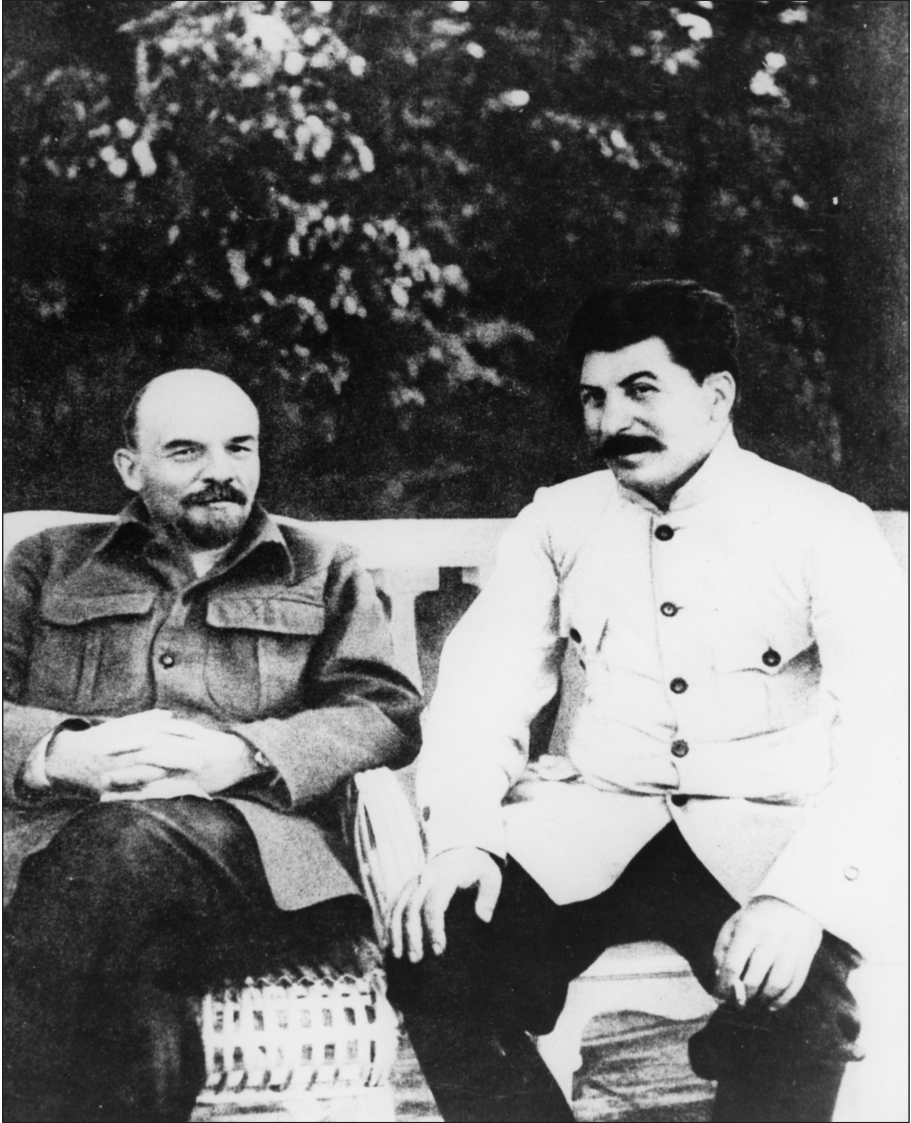
begonnen op 22 december 1917 en sleepten aan tot 3 maart 1918. De bolsjewieken speelden dubbel spel. Terwijl ze onderhandelden, trachtten ze op een dikwijls naïeve wijze de Duitse soldaten ertoe aan te zetten de communistische revolutie te helpen door bijvoorbeeld de wapens neer te leggen. Ook probeerden ze tijd te winnen, omdat ze nog steeds een communistische opstand in Duitsland verwachtten.

In Brest-Litovsk moest Lenin ter vrijwaring van de revolutie een derde van 's lands bevolking afstaan. De Baltische staten (Letland, Estland en Litouwen), maar ook Finland, Polen, Oekraïne en Wit-Rusland werden onafhankelijk en zouden voortaan tot de Duitse invloedssfeer behoren. Duitsland en Oostenrijk-Hongarije sloten in Brest-Litovsk een apart vredesverdrag met de Rada, de nieuwe maar machteloze nationalistische regering van Oekraïne. Oostenrijks-Hongaarse en Duitse troepen marcheerden meteen Oekraïne binnen om er de Russische communisten te verjagen die er een tegenregering hadden gevestigd. Lenin verloor in Brest-Litovsk nog Kars, Ardahan en Batoem aan Turkije en in 1918, na aparte onderhandelingen, Bessarabië aan Roemenië. Op 28 augustus hadden de bolsjewieken nog een aanvullend verdrag moeten aanvaarden. Ze dienden de overwinnaars zes miljard goudroebel te betalen. Grondstoffen en een derde van de olieproductie moesten naar Duitsland worden uitgevoerd. In een geheim gedeelte werd gesteld dat de Russische regering het op zich nam alle troepen van de Entente uit Rusland te verdrijven. Op die manier zou Rusland een soort van bondgenoot van Duitsland worden. Vijfhonderdduizend soldaten wilden de Duitsers nu binnen de drie maanden van het oostfront naar het westfront verplaatsen.

Hoewel de overeenkomst van Brest-Litovsk na de Duitse overgave op het westelijke front van 11 november 1918 geannuleerd werd, konden de nieuwe, van Rusland losgerukte staten hun onafhankelijkheid behouden, met uitzondering van Wit-Rusland en Oekraïne. Oekraïne werd in 1920 weer onder Sovjetcontrole geplaatst, na een door de Polen uitgelokte en slechts gedeeltelijk gewonnen oorlog met de Sovjets die in Oekraïne werd gevoerd. De Poolse leider Józef Pilsudski had onder zijn leiding een sterke bufferfederatie van Polen, Wit-Rusland, Oekraïne en Litouwen willen vormen. Deze plannen kon hij niet verwezenlijken, maar aan Polen moesten belangrijke gedeeltes van Wit-Rusland en Oekraïne worden afgestaan.

Nooit zouden de Sovjets zich bij die toestand neerleggen. Ze zouden iedere gelegenheid te baat nemen om al de in Brest-Litovsk en later aan Polen verloren gebieden weer in te lijven, wat hen in 1945 grotendeels zou lukken.

De onderhandelingen in Brest-Litovsk waren ook in een ander opzicht belangrijk. Ondanks het feit dat Lenin op dat ogenblik nog de wereldrevolutie voorstond, wou hij wel met de kapitalistische imperialisten onderhandelen om de Oktoberrevolutie te redden en de opbouw van het socialisme in Rusland mogelijk te maken.

▲ Een handigheidje van Stalin: mooi ingemonteerd met Lenin op de foto.

Hij was daarvoor bereid tot de grootst mogelijke toegevingen. Vele andere bolsjewieken deelden deze mening niet; sommigen braken voorgoed met Lenin. De linkse sociaalrevolutionairen, de coalitiepartners van de communisten, verlieten zelfs de regering. De Russische patriotten, of ze nu de revolutie hadden toegelicht of niet, beschouwden de Vrede van Brest-Litovsk als een nationale catastrofe. De compromisloze houding van Lenin had de bolsjewistische partij volledig

geïsoleerd. De bolsjewistische staatsgreep, het opbreken van de Grondwetgevende Vergadering en de ondertekening van het Vredesverdrag van Brest-Litovsk leidden Rusland onafwendbaar naar de burgeroorlog. Deze brak uit in de zomer van 1918.

1.3.3 De burgeroorlog en de westerse interventies

De westerse kapitalistische wereld reageerde aanvankelijk zeer verdeeld op de Russische revolutie. Frankrijk, Groot-Brittannië en kort daarop ook de Verenigde Staten verloren een bondgenoot in hun strijd tegen de Centralen. Was Lenin geen Duitse agent? Maakte het aanvullende verdrag het land niet tot een satelliet van het Duitse keizerrijk? Franse en Britse militaire leiders waren het er al in december 1917 over eens om Oekraïners, Transkaukasiërs, Kozakken en anderen die het communistische regime niet wilden aanvaarden, te helpen en hen ertoe aan te zetten de strijd tegen de Duitsers voort te zetten. Dat mislukte toen de Oekraïners zich in Brest-Litovsk onder Duitse bescherming plaatsten.

Het communistische regime werd aanvankelijk niet gevreesd, omdat niemand dacht – ook de Duitsers niet – dat het lang stand zou kunnen houden. Wel moest worden vermeden dat de Duitsers wapens en oorlogsmateriaal van de geallieerden, die massaal in de Russische havens opgeslagen lagen, zouden veroveren. Een Britse vloottenheid verdedigde, samen met de plaatselijke sovjet, tijdens de winter van 1917-1918 de ijsvrije haven Moermansk tegen aanvallen van Duitsers en Witte Finnen. In maart 1918 vielen Britse troepen, later gevolgd door kleine contingenten Fransen en Amerikanen, Moermansk binnen. In april 1918 namen Japanse troepen de haven Vladivostok in, waar ze weldra het gezelschap kregen van Britse, Franse, Italiaanse en Canadese detachementen. Het was er de Japanners natuurlijk om te doen Mantsjoerije te bezetten. De Verenigde Staten stuurden 8.000 soldaten naar Vladivostok. Ze waren daar om te beletten dat de Japanners Mantsjoerije in bezit namen, maar ook om de Witte legers te helpen, maar kregen geen bevel tot actie. De belangrijke haven Archangelsk werd op 2 augustus 1918 door de Britten ingenomen. Drie Amerikaanse bataljons van in totaal 4.600 soldaten volgden. Op hetzelfde ogenblik trokken Britse troepen vanuit Perzië naar Bakoe, een belangrijk oliecentrum aan de Kaspische Zee. Al deze interventies – behalve deze in Vladivostok – waren dus eerder tegen de Duitsers bedoeld dan tegen het communisme. Ze wilden verhinderen dat wapens, voedsel en goederen vanuit Russische havens naar Duitsland werden verscheept.

Het Frans-Britse plan om in Rusland een echt tweede front tegen de Duitsers te openen en massa's troepen in Vladivostok aan land te brengen die dan via de trans-Siberische spoorweg naar het westen zouden worden vervoerd, werd niet uitgevoerd omdat de Amerikaanse president Woodrow Wilson het niet realistisch vond.

In 1918 groeide het binnenlandse verzet tegen de bolsjewistische regering. Het kwam tot een gigantische burgeroorlog, waarin meer dan dertien miljoen mensen omkwamen vooral aan de gevolgen van hongersnood en ontbering. Die oorlog was erg bedreigend voor de bolsjewieken. Op een bepaald ogenblik bestonden er niet minder dan achttien Witte contrarevolutionaire regeringen. In Europa daarentegen, en vooral in Duitsland, dreigde een communistische revolutie. Sommige westerse kapitalistische politici wilden duidelijk ook het gevreesde bolsjewisme bestrijden, maar ze werden het niet eens over de te volgen tactiek. Vooral in Frankrijk waren er veel tegenstanders van het bolsjewisme. Vele Franse financiers en industriëlen leden immers enorme verliezen in Rusland, waar hun goederen en bezittingen waren genationaliseerd. Zowat 1.800.000 Franse burgers zaten plots met waardeloze Russische aandelen opgescheept.

De Franse eerste minister Georges Clemenceau, de Franse generale staf en de Britse minister van Oorlog Winston Churchill wilden na het beëindigen van de 'Grote Oorlog' massaal troepen sturen, maar de Amerikaanse president Wilson en de Britse eerste minister David Lloyd George aarzelden. Wilson bleef evenwel in het geheim de Witten financieel steunen. Via Boris Bakhmeteff, de gezant van generaal Anton Denikin in Washington, die tot 1922 werd gezien als de representatieve vertegenwoordiger van Rusland, werd in het geheim voor 187 miljoen dollar aan de Witten getransfereerd. Wilson liet ook spionagenetwerken in Rusland opzetten waarin Allen Dulles, de latere chef van de Central Intelligence Agency (CIA), een leidinggevende rol speelde. Ondertussen werden in de Verenigde Staten onder invloed van de "Red Scare" communisten en vakbondsleiders vervolgd.

De regering van de sinds november 1918 in Siberië opererende Witte admiraal Alexander Koltsjak, 'opperste regent van het Russische rijk', die een plaatselijk sociaalrevolutionair regime had omvergeworpen, werd alvast door de Britten en de Fransen politiek, financieel en met wapenleveringen gesteund. De Fransen slaagden er zelfs in hem naast 442 artilleriestukken en 70 auto's ook 126 vliegtuigen te leveren. De conservatieve Koltsjak was eerlijk, maar bezat geen militaire noch enige bestuurservaring. Bovendien was hij afhankelijk van een allegaartje van reactionaire en onbevoegde medewerkers en officieren. Aanvankelijk werd hij wel aanvaard door de vrije en relatief welvarende Siberische boeren, maar toen er wegens de oorlogsomstandigheden een geweldige inflatie uitbrak, staakten ze hun voedselleveringen. Door de gewelddadige repressie die hierop uitbrak, verloor hij zijn achterban. Toen Koltsjak in de lente van 1919 naar de Volga oprukte, verklaarden de overwinnaars van de Grote Oorlog in Versailles op 26 mei 1919 openlijk hem met alle middelen te zullen bijstaan. Hij moest wel beloven een democratisch regime te zullen vestigen, de privileges van de landeigenaars af te schaffen en de Russische buitenlandse schulden te erkennen.

Frankrijk en Groot-Brittannië hadden ook het legertje van 38.000 Tsjecho-Slowaakse soldaten, deserteurs uit het Oostenrijks-Hongaarse leger, die de kern van een eigen nationaal leger wilden vormen, gesteund. In de loop van 1918 groeiden hun manschappen aan tot 70.000 man. De bolsjewieken hadden na ondertekening van het Verdrag van Brest-Litovsk toegelaten dat ze Rusland zouden verlaten via de haven Vladivostok om aan het westelijke front de oorlog tegen de Centralen voort te zetten. Toen ze uiteindelijk op 29 september 1918 Vladivostok bereikten, lagen er geen schepen te wachten om hen naar het front in Europa terug te brengen. Uiteindelijk werkten ze samen met admiraal Koltsjak, voor wie ze de trans-Siberische spoorweg beschermden. Deze vreesde hun wispelturige gedrag en drong er bij zijn westerse geallieerden op aan hen via Vladivostok te evacueren. Toen in november 1919 het regime van Koltsjak, na een aantal nederlagen tegen het Rode Leger, in elkaar stortte, vluchtten de Tsjecho-Slowaken via de trans-Siberische spoorweg naar Vladivostok. Ze namen admiraal Koltsjak mee, maar leverden hem in ruil voor een vrije doortocht uit aan de socialistische revolutionaire rebellen die Irkoetsk hadden veroverd.

In december 1918 nam een Franse legereenheid van bijna 50.000 man de havens Odessa en Sebastopol in. De doelstellingen van deze interventie waren niet alleen het bolsjewisme bestrijden, maar ook beletten dat Oekraïne ten prooi zou vallen aan het Duitse economische expansionisme. De Franse troepen weigerden uiteindelijk toch de Oekraïense nationalisten bij te staan in hun strijd tegen de bolsjewisten. Een Britse divisie was al in november 1918 in Bakoe en Bantoum aangekomen. Beide legereenheden zouden werkloos toezien en zich bijna niet in de strijd mengen. Fransen en Britten besloten al in de lente van 1919 hun weinig gemotiveerde troepen – bij beide waren munitie uitgedrukt – terug te trekken en verder de Witten enkel economisch en politiek te steunen.

In het voorjaar van 1919 had het er even naar uitgezien dat de afzonderlijk vechtende, maar door het Westen gesteunde Witte generaals het pleit zouden winnen. Koltsjak rukte toen vanuit Siberië op naar Europees Rusland, maar werd er verslagen. Van juli tot september 1919 rukte Anton Denikin vanuit het zuiden naar Moskou op, maar hij werd teruggedrongen. In september 1919 lanceerde Nikolaj Joedenitsj, eveneens zonder succes, vanuit de Baltische staten een offensief op Petrograd.

De meerderheid van de Russische bevolking interesseerde zich nauwelijks voor de uitkomst van de burgeroorlog. De mensen wilden ongestoord leven binnen de grenzen van hun dorp, onder het gezag van de plaatselijke sovjet. Ze vreesden elke bemoeiing van buitenaf, Rood of Wit, omdat die meestal toch neerkwam op door terreur afgedwongen verplichte en overdreven voedselleveringen. Toch had de nederlaag van de Witten niet alleen militaire maar ook politieke oorzaken. De Witten gaven geen duidelijk antwoord op de bekommernissen van de bevolking – vrede en

land – en wensten alle praktische vragen uit te stellen tot na de overwinning. Daarbij zagen ze echter over het hoofd dat de belangrijkste voorwaarde voor een partij om een burgeroorlog te winnen, erin ligt zoveel mogelijk de bevolking voor de eigen zaak te mobiliseren. Dat moet gebeuren door een verhaal van hoop over de toekomst en kan niet enkel door de belofte het bestaande regime van de macht te verdrijven. De Witte bevelhebbers waren over het algemeen wel liberalen die de Februarirevolutie hadden toegejuicht, maar over de troepen in het veld en hun officierenkorps hadden ze nagenoeg geen gezag. Dat officierenkorps was hoofdzakelijk gevormd door de oude tsaristische school, had een autocratische mentaliteit en was belust op wraak. Als Groot-Russische nationalistes werden de bevelhebbers, die geen begrip hadden voor de rechten van de minderheden, evenmin gesteund door de Oekraïners, noch door de Balten, die een groot gewicht in de schaal hadden kunnen werpen. Daarnaast beschikten de bolsjewisten ondertussen over een veel beter georganiseerd terreurapparaat, de Tsjeka. Bovendien vocht het door Lev Trotski gestichte en aangevoerde Rode Leger niet alleen heldhaftig, maar ook heel efficiënt. Ook streden tienduizenden ‘vreemde’ communisten, zoals Letten, Polen, Chinezen, Finnen en zelfs gewezen Duitse krijgsgevangenen, aan de zijde van het Rode Leger mee. In de herfst van 1918 telde men al 50.000 ‘internationalisten’. Deze heldhaftig strijdende communisten hadden een grotere impact op het verloop van de strijd dan de weifelachtige kapitalistische interventies.

De laatste Witte generaal, Peter Wrangel, werd in november 1920 verslagen. Het duurde nog tot oktober 1922 vooraleer Japan zijn meer dan 70.000 soldaten, die tot in noordelijk Mantsjoerije waren doorgedrongen, terugtrok. De Amerikanen hadden zich al in het voorjaar van 1920 teruggetrokken.

De slecht gecoördineerde en aarzelende interventie van de kapitalistische landen had de krijgsverrichtingen niet op een beslissende manier kunnen beïnvloeden. De interventiestrijdmachten hadden trouwens zelden rechtstreeks aan de strijd deelgenomen. In totaal werden er zowat 250.000 soldaten van veertien verschillende nationaliteiten aan de kant van de Witten opgesteld. De mislukte interventie versterkte bij de bolsjewisten in ieder geval de indruk dat de kapitalisten nooit vrede zouden nemen met het bestaan van de Sovjetstaat en dat ze de eerste de beste gelegenheid zouden aangrijpen om deze te vernietigen. Frankrijk, Groot-Britannië en de Verenigde Staten waren overigens tijdens de periode november 1918 tot voorjaar 1919 niet willen ingaan op een aantal gunstige vredesvoorstellen van de bolsjewieken, die dachten dat ze een gecombineerde aanval van de Witten en de ‘imperialisten’ niet zouden overleven. Vooral Frankrijk zou er zich na de burgeroorlog op toeleggen een ‘cordon sanitaire’ tegen de Sovjets op te richten. De Poolse, Roemeense en Tsjecho-Slowaakse legers werden door Frankrijk versterkt in de vorm van een kleine Entente. De Sovjets vreesden dat er een uitvalsbasis voor een nieuwe aanval tegen hen werd opgebouwd.

De burgeroorlog leverde de Sovjets ten slotte nog onverwacht een belangrijk voordeel op. Het boeddhistische Mongolië had zich in 1911 van het in crisis verkerende China kunnen losrukken. Een Chinees garnizoen bleef evenwel de hoofdstad Oerga bezetten. In oktober 1920 viel een leger van Witte Russen, versterkt door Japanse troepen, onder leiding van generaal baron Roman von Ungern-Sternberg Mongolië binnen en veroverde Oerga op de Chinezen. Ze wilden er een uitvalsbasis vestigen om de bolsjewisten te bestrijden. Het wreedaardige regime genoot geen steun van de plaatselijke bevolking, die tevreden was met de komst van het Rode Leger in juli 1921. In 1924 ten slotte werd de Mongoolse Volksrepubliek gesticht. Die zou het eerste en een van de trouwste satellietlanden van de Sovjet-Unie worden.

1.4 Eerste contacten en conflicten tussen kapitalisme en communisme of het verschil tussen de Komintern en de staatsraison (1919-1933)

1.4.1 Centralisten winnen het van federalisten

Wie zich over het democratische karakter van de Sovjetstaat illusies had gemaakt, kwam bedrogen uit. Ondanks ronkende verklaringen en beloften werd het voormalige Russische keizerrijk al in de zomer van 1918 een éénpartijstaat, geleid door de voorhoede van het proletariaat. Lenin was de almachtige leider, maar vanaf december 1922 beletten gezondheidsredenen hem om actief aan het bestuur deel te nemen. Hij stierf op 21 januari 1924 en de strijd voor zijn opvolging duurde vele jaren. Pas in 1929 had partijsecretaris Jozef Stalin zijn belangrijkste tegenstanders uitgeschakeld. Deze Georgiër geloofde rotsvast in het marxisme-leninisme en was ervan overtuigd dat de kapitalistische landen uit waren op de vernietiging van het communistische regime in zijn land. Hij was introvert, had een uiterst groot ego en was van plan een nog grotere persoonlijke roem op te bouwen dan zijn illustere voorgangers Lenin en Peter de Grote. Hij werd een meedogenloze tiran die ongenadig optrad tegen al dan niet vermeende tegenstanders.

Gedurende een aantal jaren heerste er onzekerheid over het centralistische of federatieve karakter van de nieuwe republiek. Ook de naam van de staat wisselde voortdurend. Op 16 januari 1918 werd de Russische Sovjetrepubliek uitgeroepen. Op 23 januari 1918 werd het de Russische Socialistische Sovjetrepubliek, maar vanaf juli 1918 veranderde de naam in Russische Socialistische Federatieve Sovjetrepubliek (RSFSR). Daarnaast bestonden nog de Wit-Russische Sovjetrepubliek, de Oekraïense Sovjetrepubliek en de Transkaukasische Federatieve Sovjetrepubliek (Azerbeidzjan, Armenië en Georgië). De vier republieken waren in

theorie elkaars gelijken en door verdragen met elkaar verbonden. De RSFSR had evenwel een duidelijk overwicht.

Na de val van Koltsjak was in mei 1920 in Siberië de Republiek van het Verre Oosten ontstaan. De regering van deze staat bestond zowel uit kapitalisten als uit communisten en trachtte met de Verenigde Staten goede betrekkingen te onderhouden. Het hoofddoel van de Republiek van het Oosten bestond erin om de Japanse legers uit Oost-Siberië te verwijderen. Toen de Japanners in oktober 1922 Vladivostok hadden ontruimd, werd de Republiek van het Oosten bij de Sovjet-Unie gevoegd.

De strijd tussen centralisten en federalisten werd gewonnen door de eersten. In december 1922 werd een Unie van Socialistische Sovjetrepublieken (USSR) gevormd. De vier stichtende republieken stonden op voet van gelijkheid en konden hun eigen zaken beredderen. Maar Stalin wist de grondwet, die in januari 1924 van kracht werd, zó te modelleren dat het centrale communistische gezag in Moskou de vier republieken volledig beheerste.

1.4.2 De droom van de wereldrevolutie stort in elkaar

Wellicht geloofde Lenin nog tot eind 1920 in het spoedig uitbreken van een wereldrevolutie die het kapitalisme zou vernietigen. In het ineenslopende Duitsland hadden in oktober en november 1918, naar Russisch voorbeeld, soldaten- en arbeidersraden de macht overgenomen, maar ze waren in handen van de sociaaldemocraten, die een zeer gematigde politiek voerden en zeker geen revolutie beoogden. Integendeel, de leiders van de sociaaldemocraten wilden zo snel mogelijk van de raden afgeraken. De keizerlijke administratie was bovendien intact gebleven en bleef verder besturen. In de nieuwe 'Reichswehr' bleven de keizerlijke officieren de plak zwaaien. De geïmproviseerde en totaal onvoorbereide communistische putsch in Berlijn (5 tot 11 januari 1919) werd door rechtse militieën bloedig onderdrukt en de ideologische leiders Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg, die het oproer niet hadden gewild, werden op 15 januari door rechtse militieën vermoord. In februari 1919 stonden de raden geleidelijk aan hun macht af aan een gekozen parlement. De communistische radenrepubliek in Beieren (april-mei 1919) werd op een bloedige manier door rechtse vrijkorpsen neergeslagen: zij had slechts veertien dagen standgehouden.

In het nieuwe Hongarije, dat een van de verliezers van de oorlog was, kon de communistische regering van Béla Kun maar van 21 maart tot 1 augustus 1919 standhouden. Communisten en sociaaldemocraten hadden zich verenigd in de Hongaarse Socialistische Partij en de macht kunnen grijpen omdat Hongarije in een grensoorlog gewikkeld was met het door Frankrijk gesteunde Roemenië en Tsjecho-Slowakije. De nieuwe leiders verloren alle realiteitsgevoel en begonnen

aan de opbouw van een socialistische maatschappij volgens het boekje. Dat impliceerde naar Russisch voorbeeld een bloedige terreur! Omdat de boeren hun producten niet wilden afstaan in ruil voor een nieuwe waardeloze munt en de steden niet meer werden bevoorrad, kwamen ook de arbeiders op tegen het regime. Een nieuw gelicht Hongaars Rode Leger kon aanvankelijk de Roemenen en de Tsjecho-Slowaken teruggedrijven, maar uit onvrede met het regime deserteerden de soldaten massaal. Roemenen en Tsjecho-Slowaken rukten op naar Boedapest. Omdat niet op hulp van de Russische communisten kon worden gerekend en een communistische machtsovername in Oostenrijk niet meer kon worden verwacht, vluchtten de Hongaarse communistische leiders.

Op 15 juni 1919 had de Weense politie inderdaad een communistische samscholing, die op een misverstand berustte, uit elkaar geschoten. Zodoende was de kans op een echte staatsgreep, waar slechts een klein groepje door de Hongaren beïnvloede en betaalde communisten op aanstuurde, mislukt.

In Finland was ook een door het Rode Leger gesteunde communistische opstand door Duitse troepen en Finse nationalistes onder leiding van generaal baron Carl Mannerheim in mei 1918 de kop ingedrukt.

De lijst van mislukkingen was indrukwekkend. Nog één keer hoopte Lenin het communisme in Centraal-Europa te kunnen doordrukken. Hij wou de Polen verslaan, met wie hij in conflict om Oekraïne was geraakt, en in Polen een communistisch regime vestigen. Van daaruit zou het revolutionaire vuur overslaan naar Duitsland. Maar het Sovjetleger werd in augustus 1920 voor Warschau verslagen. De Poolse leider Pilsudski beweerde dat hij Europa van het communisme had gered. Overigens hadden Frankrijk en Groot-Brittannië, die de ernst van de situatie hadden ingezien, Polen geholpen. Dat was zowat het einde van Lenins illusie over een wereldrevolutie. Het neerslaan van communistische revoltes in Duitsland in maart 1921 bevestigde dat alleen maar. In de mijngebieden van Centraal-Duitsland waren op aansturen van de communistische partij (KPD) stakingen uitgebroken. Tussen communisten en de oproerpolitie ontstonden vuurgevechten en de communisten terroriseerden er werkwillige arbeiders. Toen de voor 24 maart voorziene algemene werkstaking mislukte, doofde het revolutionaire vuur geleidelijk aan uit. Als gevolg van deze mislukte gewelddadige acties verloor de KPD 100.000 leden.

Toch besloot het Russische politiebureau – tegen beter weten in – nog in 1923 via de Komintern in Duitsland een communistische opstand te proberen. Ze dachten dat de situatie in Saksen en Thüringen, waar linkse socialistes aan de macht waren, er gunstig voor was. Opgezet door de KPD, zouden arbeiders zich meester maken van de wapenvoorraden en een algemene staking uitlokken. Van daaruit zou de staking zich over Duitsland verspreiden. In oktober braken er inderdaad bloedige onlusten uit maar de revolutie mislukte omdat de sociaaldemo-

craten in Saksen niet wilden meewerken en omdat de Reichswehr helemaal achter het regime bleef staan. Op 25 oktober werd de actie afgeblazen. Dat was te laat voor Hamburg, waar op 23 oktober een communistische opstand was uitgebroken die drie dagen later eindigde in een bloedbad waarbij 24 communisten en 17 politiemannen het leven verloren. Al deze communistische agitatie bracht met zich mee dat er in Centraal-Europa een overdreven vrees voor een communistische machtsovername ontstond, wat overal leidde tot het aan de macht komen van rechtse en uiterst rechtse regimes.

1.4.3 De slechte economische toestand van de Sovjet-Unie noopt tot realisme ondanks de revolutionaire romantiek van de Komintern

In 1920 bedroeg de staalproductie in de toenmalige Russische Socialistische Federatieve Sovjetrepubliek (RSFSR) slechts 4% en de katoenproductie slechts 5% van deze van 1913. De voedselproductie was gereduceerd tot 50%. Zo snel mogelijk moesten goede contacten met de kapitalisten worden gelegd om de wederopbouw en de verdere industriële uitbouw mogelijk te maken. Zonder de technologische hulp van het Westen zou dat een onmogelijke opgave blijken. Hoewel volgens Lenin het kapitalisme in het algemeen negatief stond ten aanzien van het onderhouden van economische betrekkingen met het Sovjetregime, zouden individuele kapitalisten bezwijken voor de winstverwachtingen op korte termijn. Bovendien was het kapitalistische blok – zoals steeds – verdeeld en moest er handig van deze verdeeldheid gebruik worden gemaakt. De realist en pragmaticus Lenin wou dus snel met zoveel mogelijk kapitalistische landen diplomatieke betrekkingen aanknopen. Na zijn dood in 1924 zouden zijn opvolgers doelbewust deze politiek voortzetten. Zowel de Nieuwe Economische Politiek (maart 1921 tot 1928) als de daaropvolgende vijfjarenplannen zouden tot mislukken gedoemd zijn geweest zonder belangrijke westerse, dus kapitalistische inbreng.

Deze pragmatische politiek, verpersoonlijkt in de figuur van de mondaine edelman Georgi Tsjitsjerin, die sinds februari 1918 commissaris voor Buitenlandse Zaken was, kwam wel dikwijls schijnbaar in conflict met de officiële ideologie van een wereldrevolutie en met de Derde Internationale of Komintern, opgericht in Moskou op 4 maart 1919. Op deze eerste vergadering waren 51 aanwezigen, waaronder slechts 9 buitenlanders. In een emotionele en romantische revolutionaire sfeer werd een soort van overkoepelende organisatie van alle communistische partijen ter wereld opgericht met de wereldrevolutie als doelstelling. Twee principes waren van in den beginne duidelijk: het Russische revolutionaire model moest worden nagevolgd en de sociaaldemocraten die het parlementaire systeem verkozen, moesten worden bestreden. Grigori Zinovjev, een vriend van Lenin, werd aangesteld als eerste voorzitter.

Het tweede congres, van 19 juli tot 7 augustus 1920, kan als de werkelijke stichting worden beschouwd. Er waren 200 delegatieleden aanwezig afkomstig uit 37 landen. Opnieuw werd erg tegen de sociaaldemocraten tekeergegaan. Met deze verraders van de arbeidersklasse mochten de communisten niet samenspannen. Ze moesten dus afzonderlijke communistische partijen oprichten die geleid moesten worden volgens Lenins principe van het democratische centralisme. Dat betekende dat een voorhoede van het proletariaat een soort van dictatoriale leiding moest uitoefenen.

Omwille van de nood aan buitenlandse hulp veranderde Lenin van tactiek en werd in het derde (juni-juli 1921) en het vierde congres (november-december 1922) bevolen toch – zij het wat onrechtstreeks – contact te zoeken met de sociaaldemocraten. Dat moest gebeuren via het Profintern, een soort van internationale van linkse vakbonden.

Op het vijfde congres (juni-juli 1924) werd duidelijk gesteld dat alle communistische partijen ondergeschikt waren aan Moskou en dat de belangen van de Sovjet-Unie primeerden. De wereldrevolutie was niet voor morgen en de communisten moesten binnen de vakbonden werken en overal begrip en sympathie voor de Sovjet-Unie opwekken.

Het revolutionaire verbalisme en ook sommige daden van de Komintern, zoals de hulp aan de mislukte gewapende poging tot revolutie van de Duitse communisten in maart 1921 en de hulp bij de organisatie van de eveneens mislukte communistische samenzwering in oktober 1923 in Saksen en Thüringen, stonden in schril contrast met de werkelijk gevoerde buitenlandse politiek van de Sovjets. Onder de slogan ‘geen avonturisme’ werd bijna steeds de voorkeur gegeven aan een eerder conventionele buitenlandse politiek om de werkelijk gigantische economische belangen te behartigen. Stalin had eind 1924, steunend op een tekst van Lenin van 1915, verklaard dat het perfect mogelijk en bovendien noodzakelijk was het socialisme in één land, Rusland, op te bouwen. Hiermee keerde hij zich tegen de op dat ogenblik machteloze Trotski, die een wereldrevolutie voorstond. Voor vele buitenlandse waarnemers was het niet duidelijk: ze konden geen onderscheid maken tussen de woordenkramerij van de Komintern en de zakelijke aanpak van de Sovjetleiders. Ten onrechte geloofden ze dat de Sovjets ook nog na 1920 hun buitenlandse beleid voerden met het oog op een wereldrevolutie.

Omwille van de enorme economische belangen knoopten de meeste regeringen toch spoedig diplomatieke betrekkingen aan met de Sovjet-Unie, ondanks de agitatie van de Komintern en het feit dat de Sovjets de schulden van de tsaristische en zelfs van de voorlopige revolutionaire regering (maart-oktober 1917) niet wilden erkennen. Een veelgehoorde redenering luidde dat handelsbetrekkingen een matigende invloed op de communisten zouden uitoefenen.

Het zou bij hen de kapitalistische handelsgeest en een liberale mentaliteit aankweken.

President Wilson wou het regime in de Sovjet-Unie niet erkennen. Op 27 september 1920 zei hij: "Het bolsjewisme is een vergissing en moet als alle vergissingen bestreden worden... Het kan niet overleven omdat het verkeerd is." Hij zorgde er ook voor dat de handelsbetrekkingen met de Sovjet-Unie niet verboden maar toch zeer beperkt werden. In 1920 knoopten de Baltische republieken diplomatieke betrekkingen aan met de Sovjets. Groot-Brittannië was de eerste grote kapitalistische natie die een handelsverdrag met de Sovjets afsloot (16 maart 1921). Al op 16 april 1922 erkende Duitsland door het Verdrag van Rapallo de Sovjetregering. Dat verdrag voorzag erin dat werd afgezien van alle schadeclaims en dat de erkenning gebeurde zonder voorwaarden. Ook zou worden overgegaan tot economische betrekkingen en militaire samenwerking. In 1924 volgden erkenningen door Groot-Brittannië, Italië, Noorwegen, Oostenrijk, Griekenland, Zweden, China, Denemarken, Frankrijk en in 1925 Japan.

De betrekkingen met deze landen verliepen daarom niet altijd in een vriendschappelijke sfeer. Er deden zich talrijke incidenten voor, bijvoorbeeld met Groot-Brittannië, waarmee van 1927 tot 1929 de diplomatieke relaties verbroken werden omwille van de hoofdzakelijk verbale inmenging van de Sovjets in de algemene werkstaking van mei 1926.

Tijdens de hongersnood van 1921-1922 in de Sovjet-Unie, die het leven kostte aan vijf miljoen mensen, verschaften de Amerikanen belangrijke voedselhulp aan de Sovjets. Ze redden naar schatting elf miljoen mensen van de hongerdood. Toch weigerden de Verenigde Staten, ondanks de schitterende economische voordelen die de Sovjets beloofden, de revolutionaire regering te erkennen. Ze schonken geloof aan de slogans van de Komintern en geloofden dat de Sovjets eropuit waren alle kapitalistische regeringen omver te werpen. De sinds 1919 in de Verenigde Staten actieve Communist Labour Party werd flink aangepakt en alle bekende leden werden vervolgd. Al eerder was de sterke socialistische vakbond IWW (Industrial Workers of the World) aangepakt. Alle leiders ervan belandden in de gevangenis omdat de vakbond zich tegen de Amerikaanse deelname aan de oorlog verzette. In oktober 1928 proclameerde de Komintern zelfs dat de zuidelijke staten van de Verenigde Staten, met een grote zwarte aanwezigheid, zich moesten afscheuren en autonome zwarte republieken vormen.

Om de Sovjets te bestuderen hadden de Amerikanen in Riga, de hoofdstad van Letland, een observatiecentrum geopend, bemand met eminente slavisten, onder wie George Kennan. Uiteindelijk was het de democraat Franklin D. Roosevelt die in 1933 de Sovjetregering erkende, om de uitvoer van de Amerikaanse producten naar de Sovjet-Unie te kunnen opdrijven en eventueel ook gezamenlijk de Japan-

se agressie in Azië te bestrijden. Ook zag hij in de Sovjet-Unie een mogelijke bondgenoot tegen nazi-Duitsland.

▲ Tijdens de landhervormingen van Stalin werden de koelakken, zelfstandige grote boeren, van hun eigendommen verdreven.

Ondertussen hadden allerhande Amerikaanse ondernemers geprobeerd fortuinen te verdienen in de Sovjet-Unie. Niet alleen de ‘communistenvreters’ Henry Ford en John D. Rockefeller waren er actief, de legendarische Armand Hammer was hun voorafgegaan. De Amerikanen verkochten vooral technologie. De Albert Kahn Company tekende de plannen voor zeshonderd Russische fabrieken. De General Electric Company bouwde de gigantische Dneiprostoy-dam en Ford ontwierp automobiel- en vrachtwagenfabrieken. Hij zei dat hij dat deed om aan de Russen de weldaden van het kapitalisme te demonstreren. Het bekwam hem slecht, want toen de Sovjets zich in 1934 voldoende zelfzeker voelden om voortaan zelf autofabrieken op te richten, zegden ze hun contract met Ford op. Rockefeller leerde de Sovjets op een functionele manier olie boren en raffineren. Averell Harriman exploiteerde mangaanmijnen in de Kaukasus. De landbouwmachines kwamen ook uit de Verenigde Staten en er waren driehonderd Amerikanen nodig om een nieuwe fabriek van landbouwmachines in Stalingrad te kunnen opstarten. De stijgende handelstroom gaf aanleiding tot de handelsovereenkomst van 4 augustus 1937, waarna de wederzijdse exporten nog meer toenamen. De Sovjets im-

porteerden machines en nieuwe technologie, terwijl ze ertsen, kolen, mangaan en hout naar de Verenigde Staten uitvoerden. Minder bekend is dat vele honderden Sovjetbedrijfsleiders in de periode 1928-1936 in de Verenigde Staten verbleven om er de modernste productie- en managementmethoden te leren.

Ruim 95% van alle Sovjetondernemingen werd op een of andere manier door het Westen geholpen met nieuwe technieken of machines. In 1929 waren er 1.300 buitenlandse technici en ingenieurs actief. De heropbouw van de Sovjet-Unie in de jaren 1920 zou zonder de Oost-Westhandel onmogelijk zijn geweest.

Op militair gebied waren de betrekkingen met Duitsland voor de Sovjet-Unie bijzonder essentieel. De overwinnaars hadden Duitsland in 1919 in Versailles opgelegd te verzaken aan een moderne oorlogsindustrie: het vervaardigen van vliegtuigen en tanks was verboden. De Sovjet-Unie, het andere zwarte schaap van Europa, bezat nauwelijks moderne wapens. De legers van beide landen, die elkaar best konden aanvullen, sloten in september 1921 in het geheim een overeenkomst en begonnen zeer intensief met elkaar samen te werken. Duitse soldaten oefenden met nieuwe en verboden wapens in de Sovjet-Unie, en Duitse instructeurs leidden hun collega's van het Rode Leger op. Zowel Junkers als Krupp maakte vliegtuigen en kanonnen in de Sovjet-Unie of leverde er plannen en onderdelen voor. Duitsland leverde ook plannen voor de marine en de bouw van onderzeeërs. In Lipetsk werden zowel Duitse als Russische piloten opgeleid. Duitsland produceerde ook chemische wapens en oefende ermee in de Sovjet-Unie. Deze samenwerking zou ruim tien jaar duren en was voor beide partijen uiterst voordelig.

Het is de vraag of de Sovjetoverwinning op de Duitsers in 1945 wel mogelijk zou zijn geweest zonder deze vroegere samenwerking. Aan de basis ervan lag overigens ook een geopolitiek concept. Bepaalde kringen in de Sovjet-Unie en in Duitsland wilden de aan het nieuwe Polen verloren gebieden terug veroveren, of deze staat zelfs helemaal liquideren. Met dat doel voor ogen zou een Sovjet-Duitse samenwerking wel bijzonder effectief kunnen zijn.

1.5 De Komintern en de Chinese communisten (1919-1935)

In het begin van de twintigste eeuw was China nog slechts een schaduw van wat het ooit was geweest. Vreemde mogendheden zoals Rusland, Japan, Groot-Brittannië, Frankrijk en de Verenigde Staten breidden hun invloed over China steeds meer uit, terwijl de Chinezen met lede ogen toekeken hoe hun land 'als een meeloen werd verdeeld'. De Chinese machthebbers probeerden deze tendens tegen te werken door China te moderniseren. Zo probeerden ze het leger, het spoorwennetwerk en ook de grondwet te vernieuwen. Het probleem van de opiumverslaving werd ook aangepakt. Chinese studenten vertrokken naar het Westen en

kwamen in contact met tal van nieuwe ideeën en theorieën. Sommige van deze theorieën konden gebruikt worden om China te moderniseren. Eén ding stond als een paal boven water: er moest dringend verandering komen of China zou niet lang meer bestaan. Deze jonge intellectuelen volgden verschillende denksporen, waaronder het sociaal darwinisme en het marxisme.

De Eerste Wereldoorlog en vooral het Verdrag van Versailles schudden de kaarten stevig door elkaar. China stond sinds augustus 1917 aan de zijde van de geallieerden. De voornaamste reden om de Franse en Britse troepen in deze oorlog te steunen was het heroveren van Guangdong. Deze Chinese provincie was in Duitse handen, maar het was duidelijk dat ook Japan zijn invloed in deze streek wilde versterken. Toen de Chinezen begin mei 1919 in het kader van het Verdrag van Versailles vernamen dat de Duitse rechten over Guangdong aan Japan zouden worden overgedragen, reageerden brede lagen van de bevolking zeer geschokt. Voor de zoveelste keer meende men een bewijs te zien dat men de westerlingen, en meer bepaald president Wilson en zijn theorie over zelfbeschikkingsrecht, niet kon vertrouwen. Deze heftige reactie, die de geschiedenis zou ingaan als de ‘4 mei-beweging’, was niet enkel tegen het Verdrag van Versailles, maar ook tegen de voortdurende vernedering van China door het Westen gericht.

Precies op dat moment besloot Trotski af te zien van alle voordelen die het tsaristische regime in China had verworven. De Sovjets besloten dus hun rechten in Mantsjoerije op te geven en te verzaken aan de schadeloosstellingen die verband hielden met de Bokseropstand. Maar dat was niet alles. Zo zouden de Sovjets ook, zonder tegenprestatie, geen aanspraak meer maken op de Oosterse Chinese Spoorweg. De Chinezen ervoeren dat als een heel positief teken. De grote vijandige buur toverde zich plots om tot een helpende broer in tijden waarin alle andere mogelijkheden de Chinese bevolking lieten vallen.

In de ogen van vele Chinezen stelde de Sovjet-Unie zelfs veel meer voor dan een helpende broer. Ze dachten dat China op dezelfde manier kon worden hervormd als Rusland. Het Westen duwde China dus onrechtstreeks in de armen van het communisme.

In juli 1921 werd in Shanghai in het geheim de Chinese Communistische Partij opgericht. Al voor de stichting van de partij had de Komintern gezanten gestuurd om de Chinese communisten te ‘helpen’. Onder invloed van deze Komintern-afgevaardigden begrepen de Chinese communisten snel dat ze te zwak waren om op eigen benen te staan. Daarom besloten ze om met de oudere en sterkere Nationale Volkspartij, beter bekend onder de naam Kwomintang, samen te werken. Lenin verkoos een sterk nationalistisch China boven het uitbouwen van een sterke Chinese Communistische Partij. Hij hoopte dat een zelfbewust China de ‘imperialisten’, die een aantal havens en strategisch belangrijke gebieden in China in handen hadden, zou bestrijden. Niet alle Chinese communisten waren opgetogen

over deze beslissing, maar de Komintern-afgevaardigden hadden nu eenmaal veel overtuigingskracht omdat ze de partij financierden.

Aanvankelijk verliep de samenwerking tussen de Kwomintang en de Chinese Communistische Partij goed. De dood van Kwomintang-leider Soen Jat-sen in maart 1925 gooide echter roet in het eten. Zijn opvolger, de anticommunistische generaal Tsjang Kai-sjek, besepte maar al te goed dat hij de hulp van de Sovjet-Unie nodig had om zijn nationalistische revolutie tot een goed einde te brengen. Daarom kon hij niet onmiddellijk de communisten uit zijn partij zetten. Hij was dus verplicht handig te manoeuvreren. Toch werd de spanning tussen de Kwomintang en de Chinese Communistische Partij met de dag groter. Het Tweede Partijcongres van de Kwomintang in januari 1926 fungeerde als detonator. De communisten veroverden belangrijke posten binnen de nationalistische partij. Voor Tsjang Kai-sjek was dat de druppel die de emmer deed overlopen: hij liet zowel Sovjet- als Chinese communisten arresteren. De Komintern-agent en speciaal adviseur bij de Kwomintang Michail Borodin bracht Tsjang Kai-sjek tot andere gedachten. De arrestanten werden vrijgelaten, maar Tsjang Kai-sjek besloot wel dat geen enkele communist nog een afdeling van de partij mocht voorzitten. Voor de Chinese communisten was dat een grote teleurstelling, vooral omdat de Komintern niet veel deed om deze beslissing ongedaan te maken.

Men kan zich de vraag stellen waarom de Sovjets Tsjang Kai-sjek niet harder aanpakten. Dat had veel te maken met een interne machtsstrijd tussen Stalin en Trotski. Deze laatste was voorstander van een wereldrevolutie. Hij vond het gevaarlijk het socialisme slechts in één land te ontwikkelen. In dat opzicht vond hij Stalins beslissingen over de samenwerking met de Kwomintang fundamenteel verkeerd. Uiteindelijk verloor Trotski deze strijd, maar Stalin kon de samenwerking tussen de Chinese nationalist en communisten niet opbreken zonder gezichtsverlies te lijden. Daarom deed hij ook niet veel om de Chinese Communistische Partij tegen de voortdurende aanvallen van de Kwomintang te beschermen.

Tsjang Kai-sjek maakte hier handig gebruik van en lanceerde op 12 april 1927 de Witte Terreur. Dat was een regelrechte aanval op de communisten in Shanghai. Paramilitaire groepen vielen er met de hulp van het Nationalistisch Revolutie-onair Leger van Tsjang Kai-sjek de hoofdkwartieren van de vakbonden binnen. De communisten in Shanghai werden volledig uitgeroeid. Op 15 juli 1927 werden de communisten officieel uit de Kwomintang gezet en was de Chinese Communistische Partij quasi opgedoekt. De Sovjet-Unie besloot daarop om de diplomatieke banden met de Kwomintang te verbreken. Tsjang Kai-sjek wilde de Chinese communisten definitief uitroeien. Hiervoor ondernam hij tussen 1928 en 1934 vijf campagnes en slaagde zo bijna in zijn opzet.

In september 1931 viel Japan Mantsjoerije binnen. De economische depressie van 1929 had ook Japan getroffen, zodat het in Mantsjoerije nieuwe grondstoffen

en afzetmarkten zocht. De reactie van de Kwomintang was vrij zwak. Tsjang Kai-sjek rekende op een internationale oplossing. Hij dacht dat het Japanse expansionisme vroeg of laat in conflict zou komen met de belangen van de Sovjet-Unie of de Verenigde Staten. Daarom knoopte hij eind 1932 opnieuw diplomatieke betrekkingen aan met de Sovjet-Unie. Dat betekende echter niet dat hij vrede sloot met de Chinese communisten. Zijn aanvallen op de Chinese Communistische Partij gingen onverminderd voort.

Ondertussen probeerden de Chinese communisten te overleven. In deze periode ontstonden twee fracties binnen de Chinese Communistische Partij. Onder invloed van de Sovjet-Unie bleef een gedeelte van de partijleiding in de steden, om er het industriële proletariaat tot revolutie aan te zetten. Aangezien deze leiders gemakkelijk lokaliseerbaar waren, vormden ze een gemakkelijke prooi voor de troepen van de Kwomintang. Een andere groep besloot zich op het platteland te vestigen. Een van de aanhangers van deze tweede fractie was Mao Tse-toeng. Hij was ervan overtuigd dat het communistische gedachtegoed in China niet door het industriële proletariaat werd gedragen, maar wel door de boeren. Op 7 november 1931 richtte hij ver van het centrum van de politieke macht, in de Jangxi-bergen, de Chinese Sovjetrepubliek op. Hoewel beide fracties elkaar ideologisch bestreden, gaf Mao toch onderdak aan de stadscommunisten zodat ze aan Tsjangs continue aanvallen konden ontsnappen.

Toch slaagde Tsjang Kai-sjek er eind 1934 bijna in de Chinese communisten voor de tweede maal van de kaart te vegen. De communisten werden tot een lange vlucht gedwongen die de geschiedenis zou ingaan als de Lange Mars. Deze begon in de Jangxi-bergen en eindigde in de provincie Shaanxi. Tijdens die Lange Mars hielden de Chinese communisten van 15 tot 17 januari 1935 een bijeenkomst waarbij Mao erin slaagde de macht te grijpen. Mao stelde zich duidelijk onafhankelijker op ten opzichte van de Sovjet-communisten. Voor het eerst sinds het ontstaan van de Chinese Communistische Partij verzwakte de band met de Sovjet-Unie.

1.6 De Grote Depressie: de Sovjet-Unie wordt een 'respectabel lid' van de internationale gemeenschap (1930-1936)

Vanaf eind 1929 woedde in het Westen een zware economische depressie die zich vooral kenmerkte door een enorme werkloosheid en verarming van de arbeidersklasse. Nu begon de Komintern opnieuw tegen de sociaaldemocraten te ageren. Dat was op het zesde congres (17 juli-1september 1928) uitdrukkelijk bevolen. Ook allianties met de sociaaldemocraten tegen het fascisme waren verboden. Stalin verklaarde het fascisme als het allerlaatste stadium van het overrijpe kapitalisme, dat aan zijn eigen tegenstellingen ten onder zou gaan. Hij zag de sociaal-

mocraten als de objectieve bondgenoten van de fascistten en noemde hen dan ook 'sociaalfascisten'. Indien zij – de laatste verdedigers van het kapitalisme – werden uitgeschakeld, zou het kapitalistische Westen als een rijpe appel in de schoot van het communisme vallen. Dat werd tegengesproken door de verbannen Trotski, die integendeel vond dat communisten en sociaaldemocraten in een gemeenschappelijk front Hitler moesten bestrijden. Ook de Franse communisten waren vanaf 1934 openlijk de gedachte aan een Front Populaire genegen.

▲ Stalin: de onfeilbare leider.

Maar al vrij vlug zag Stalin in dat het kapitalisme ook dat dieptepunt zou overleven. De economische crisis zorgde wel voor een aantal politieke aardverschuivingen. In de Verenigde Staten kon in 1933 de democraat Franklin Roosevelt aan de macht komen met een programma dat gericht was op de bestrijding van de economische malaise. Eveneens in 1933 werd Adolf Hitler rijkskanselier van Duitsland nadat hij in een aantal verkiezingscampagnes handig op de miserie van de werklozen had ingespeeld.

Opvallend gedurende deze periode van economische crisis binnen de kapitalistische wereld was de geestdrift van een groot aantal westerse, linkse intellectuelen voor de Sovjet-Unie. In de socialistische USSR zat men volop in de periode van

de eerste vijfjarenplannen. Er was geen werkloosheid; iedereen werkte blijkbaar vol vertrouwen mee aan de opbouw van de eerste socialistische staat. Het verschil met het moedeloze Westen leek ongemeen groot.

Voor velen begon in de Sovjet-Unie de maatschappij van de toekomst. Sinds 1929 had Stalin er alle macht veroverd. Hij wou het land zo snel mogelijk industrialiseren. Zonder een sterke moderne industriële infrastructuur zou de confrontatie met het kapitalisme onmogelijk gewonnen kunnen worden. Het kapitaal dat noodzakelijk was voor de industrialisatie, kon uit de landbouw worden gehaald. Daarom begon Stalin eind 1929 met de verplichte collectivisering van de landbouw. Dat betekende dat hij de koelakken (grote en middelgrote zelfstandige boeren) als klasse moest uitroeien en de andere boeren tot aansluiting bij de kolchozen verplichten. In werkelijkheid werden niet altijd de koelakken maar vrij willekeurig 3 tot 4% van alle boerengezinnen gedeporteerd. De terreur en ontreding op het platteland leidden tot een hongersnood, met een hoogtepunt in 1932-1933. Deze eerste terreurgolf en de hongersnood maakten ten minste vijf miljoen en misschien zelfs tot tien miljoen slachtoffers, vooral in Oekraïne en Wit-Rusland. Deze terreur door hongersnood was wel degelijk door Stalin georganiseerd met de bijkomende bedoeling het Oekraïense en Wit-Russische nationalisme uit te roeien.

▲ Hitler.

In het Westen was de publieke opinie niet zo goed op de hoogte van deze gebeurtenissen. Er werd ook niet scherp op gereageerd. De Britse regering, die wel op de hoogte was, verkoos te zwijgen om de goede economische betrekkingen met de Sovjet-Unie niet in het gedrang te brengen. Groot-Brittannië kocht in die jaren ongeveer 40% van de graanexport uit de Sovjet-Unie op. De regering van de Verenigde Staten zweeg omdat ze bezig was diplomatieke betrekkingen met de Sovjet-Unie aan te knopen. In de Volkenbond ten slotte mocht over deze volkenmoord op de Oekraïners en de Wit-Russen niet worden gesproken omdat velen de Sovjet-Unie lid wilden maken van de internationale organisatie en ze het niet wenselijk vonden de onderhandelingen te bemoeilijken. Eminente westerse bezoekers van de Sovjet-Unie, zoals George Bernard Shaw in juli en augustus 1931, lieten zich om de tuin leiden. Ondervraagd over de hongersnood, antwoordde hij: "Ik heb nooit zo goed gegeten als tijdens mijn reis door de Sovjet-Unie." En toen hij de Sovjet-Unie verliet, schreef hij in het gastenboek van Hotel Metropol: "Morgen verlaat ik dit land van hoop om terug te keren naar het Westen, waar wanhoop heerst."

Stalin beleed ten volle de stelling 'opbouw van het socialisme in één land'. Hij interesseerde zich weinig voor revolutionaire acties buiten de Sovjet-Unie. Stalin was bovendien bezeten door een bijna panische angst voor het uitbreken van een oorlog tussen de Sovjet-Unie en een grote kapitalistische mogendheid of een alliantie van kapitalistische naties. Naar analogie van de gebeurtenissen van 1917 vreesde hij dat zijn regime in zo'n oorlog niet zou standhouden omwille van het grote aantal interne vijanden. De uitroeiing van de koelakken en van de Oekraïense en Wit-Russische nationalistische bewegingen moet trouwens ook gedeeltelijk vanuit deze optiek worden bekeken.

De buitenlandse politiek van Stalin in de periode 1930-1936 beperkte zich tot een zorgvuldig laveren om een conflict te proberen te vermijden. Toen de Japanners in 1931 Mantsjoerije, dat aan China toebehoorde, veroverden, leek een oorlog tussen de Sovjet-Unie en Japan nakend. Daarom zocht Stalin contact met de Amerikanen als mogelijke bondgenoten in een oorlog tegen Japan. Met Stalins goedkeuring sloot de Chinese communist Mao in 1936 een bondgenootschap af met zijn aartsvijand, de nationalistische generaal Tsjang Kai-sjek, gericht tegen de Japanse agressors. Daarmee provoceerde hij de Japanse legerleiding, die vreesde dat China op die manier onder communistische, dus Sovjetinvloed, zou geraken. Op 7 juli 1937 viel het Japanse leger het eigenlijke China binnen. De daaropvolgende Japans-Chinese oorlog kwam Stalin goed uit. Het Japanse leger was gebonden en zou dus niet meteen een aanval op de Sovjet-Unie kunnen uitvoeren. Broederlijk verenigd met de Amerikanen, die wilden beletten dat Japan de Chinese markt veroverde, steunde ook Stalin het leger van Tsjang Kai-sjek.

Het gevaar van Hitler heeft Stalin niet onderkend vóór diens machtsgreep in 1933. Voor 1933 hadden de Duitse communisten van de Komintern het bevel

gekregen vooral de sociaaldemocraten te bestrijden. Stalin vreesde toen een mogelijke alliantie van een Duitse sociaaldemocratische regering met de Fransen en de Britten tegen de Sovjet-Unie.

Hitler, die evenwel openlijk verklaarde het Verdrag van Rapallo niet meer te zullen naleven, waardoor een einde zou komen aan de goede betrekkingen met de Sovjet-Unie, sloot met Polen een niet-aanvalspect af. Dat zou volgens Stalin het begin kunnen zijn van een alliantie tegen de Sovjet-Unie. De Komintern kreeg daarom tijdens zijn zevende en laatste congres van 25 juli tot 21 augustus 1935, jaren te laat, de opdracht samen met de sociaaldemocraten en andere democraten in Volksfrontbewegingen het fascisme en nazisme te bekampen. Stalin meende nu dat de fascistische landen tegen de Sovjet-Unie ten strijde zouden trekken. Vooral een mogelijk fascistisch Frankrijk was gevaarlijk. Daarom steunden Stalin en de nieuwe leider van de Komintern, Georgi Dimitrov, het al sterke Front Populaire. Dat alles leidde in 1936 tot de volksfrontregering onder leiding van de socialist Leon Blum.

Stalin vreesde ook de Britten. Misschien zouden zij ook, zoals de Fransen, tot een bondgenootschap met Hitler tegen het communisme in staat zijn. Om dat te verijdelen, werd op 2 mei 1935 het tot het Europese grondgebied beperkte Frans-Sovjet-Russische bijstandsverdrag gesloten. Dat verdrag, waartoe ook Tsjecho-Slowakije toetrad, voorzag in wederzijdse hulp tegen niet-uitgelokte agressie. Concrete militaire afspraken ontbraken evenwel, zodat het verdrag eerder als symbolisch kon worden beschouwd.

In de periode 1933-1936 gingen de westerse landen de Sovjet-Unie als een normale partner beschouwen. Dat was zeker het geval na de erkenning door de Verenigde Staten in 1933. België erkende de Sovjet-Unie in 1935. Onder invloed van koningin Wilhelmina, die de moord op de tsaar en zijn familie niet kon vergeten, erkende Nederland de Sovjet-Unie slechts in 1942, toen het echt niet anders meer kon. In 1934 werd de Sovjet-Unie helemaal 'respectabel' toen het op Frans verzoek als een volwaardig lid van de Volkenbond werd aanvaard. Eerder dan met de strijd tegen het communisme waren de westerse landen nu bezig met de gevolgen van de depressie en vooral met de politiek van Hitler.

1.7 De Japanse oorlog in China (1937-1941)

Op 7 juli 1937 viel Japan China aan. Zeer snel werden de Chinese troepen in het defensief gedreven. Al in december verloren de Chinese nationalisten hun hoofdstad Nanking.

Ondertussen probeerde Tsjang Kai-sjek een internationale oplossing te vinden. Hij vestigde veel hoop op de deelname van de Sovjet-Unie aan dit conflict. De ex-

pansiedrang en het anticommunisme van de Japanners moesten volgens Tsjang Kai-sjek vroeg of laat met de Sovjet-Unie botsen. Stalin danste echter op een zeer slappe koord. Enerzijds wilde hij de Kwomintang wel financieel helpen opdat ze samen met de Chinese Communistische Partij een front tegen Japan zou vormen. Enkel een sterk China kon namelijk effectief weerstand bieden tegen de Japanse troepen. In ruil voor deze steun moest China wel een niet-aanvalspact met de Sovjet-Unie ondertekenen. Anderzijds wilde Stalin elk rechtstreeks conflict met Japan vermijden. De kans om in een tweefrontenoorlog verwickeld te geraken, was veel te groot. Aan de andere kant zocht Roosevelt, die eveneens zeer ongerust was over de Japanse opmars, tijdens de periode 1937-1938 in het geheim contact met Stalin. Dat contact was in de eerste plaats bedoeld om militaire gegevens uit te wisselen, maar mislukte omwille van ruzie over het niet terugbetalen door de Sovjets van de schulden uit de periode van de Eerste Wereldoorlog. Door deze contacten was Stalin in ieder geval gerustgesteld: er kwam geen Amerikaans-Japans bondgenootschap.

De financiële hulp van de Sovjets belette niet dat Tsjang Kai-sjek grote delen van China verloor aan de oprukkende Japanse troepen. Ondertussen creëerde Japan een aantal marionettenregimes om de veroverde gebieden te beheren. Zowel de Kwomintang als de Chinese Communistische Partij stond voor een haast onmogelijke taak.

In september 1939 zou de Sovjet-Unie vele Chinezen teleurstellen. Niet alleen hadden Stalin en de vriend van de Japanners, Hitler, een niet-aanvalspact ondertekend, maar blijkbaar hadden ze ook Polen onder elkaar verdeeld. Dat nieuws bracht echter geen wezenlijke verandering in het Verenigde Front van Kwomintang en communisten. Het bleef, zoals voorheen, bestaan omwille van propagandistische overwegingen. Tsjang Kai-sjek begon in te zien dat er maar een kleine kans bestond dat de Sovjet-Unie actief zou deelnemen aan de oorlog tegen Japan. Het bestand van Nomonhan van 16 september 1939 tussen Japan en de Sovjet-Unie bevestigde dat. Vanaf 1939 begon Tsjang Kai-sjek zijn tactiek dan ook aan te passen: hij begon steun van de Verenigde Staten te zoeken.

Begin 1941 tekenden Japan en de Sovjet-Unie een neutraliteitspact. Daardoor was het totaal uitgesloten dat de Sovjet-Unie China zou helpen.

1.8 Uit drang tot zelfbehoud koos Stalin uiteindelijk voor Hitler (1936-1941)

1.8.1 De Spaanse burgeroorlog (1936-1941)

Algemeen wordt het jaar 1936 van groot belang geacht voor de internationale politiek tijdens het interbellum. Ondanks het Verdrag van Versailles militariseerde

Hitler op 7 maart 1936 de linker- en rechter-Rijnoever. Zodoende kon een sterke verdedigingslinie tegen Frankrijk worden opgebouwd. In 1935 al had hij de dienstplicht weer ingevoerd.

Eveneens in 1936, op 17 juli, brak de Spaanse burgeroorlog uit, die – hoewel de meeste landen in september tot non-interventie beslisten – de publieke opinie in het Westen in twee kampen verdeelde. Alleen Portugal en het Vaticaan steunden onverhopen het fascistische regime van de opstandige generaal Francisco Franco. De ‘non-interventionisten’ Hitler en de Italiaanse leider Benito Mussolini hielpen de rechtse revolutionairen met zwaarbewapende elite-eenheden. De Komintern steunde de na vrije verkiezingen in februari 1936 tot stand gekomen legale Spaanse Volksfrontregering, die vooral uit republikeinen, sociaaldemocraten, communisten en Galicische en Catalaanse nationalisten bestond, met kanonnen, tanks en vliegtuigen en ook met een internationaal contingent vrijwilligers, waarbij de afwezigheid van Sovjet-Russen opviel. Deze brigadisten kwamen uit vele westerse landen en behoorden tot diverse politieke richtingen: republikeinen, sociaaldemocraten, communisten en andere antifascisten. De eveneens non-interventionistische Sovjet-Unie stuurde wel piloten, technici, politieke commissarissen en dergelijke, alles samen zo’n tweeduizend man. Opvallend was ook dat de Internationale Brigade en de Sovjethulp pas arriveerden nadat Italië en Duitsland al aan de strijd deelnamen. Er vochten overigens in totaal slechts een veertigduizend brigadisten in Spanje, terwijl het aantal Duitse en Italiaanse soldaten samen meer dan het dubbele bedroeg.

Al het door de Sovjets geleverde oorlogstuig moest door de Spaanse Volksfrontregering met goud worden betaald. Stalin zag geen rechtstreeks voordeel in het bestaan van een linkse Volksfrontsatelliet in Zuid-Europa, maar wou natuurlijk wel beletten dat Spanje fascistisch werd. De Komintern, die in deze periode vooral ageerde tegen het fascisme en opkwam voor volksfronten, was dus wel moreel verplicht hulp te sturen. Stalin wou ook beletten dat anarchisten en trotskisten enige macht verwierven in Spanje. Onder Sovjetdruk werden in Spanje monsterprocessen georganiseerd tegen de niet-stalinistische communisten. Er groeide een soort van burgeroorlog binnen de burgeroorlog. Een bloedbad ontstond in Catalonië in mei 1937 toen trotskisten en anarchisten massaal werden uitgemoord. Overigens werd een meerderheid van de naar Spanje gezonden Sovjet-Russen automatisch verdacht van mogelijke antistalinistische gezindheid en bij terugkeer in de Sovjet-Unie uit de weg geruimd. Omdat hij een te grote ideologische besmetting vreesde, riep Stalin midden 1938 al zijn militairen en adviseurs terug. De Internationale Brigade trok zich eind 1938 uit Spanje terug. Op 1 april 1939 won generaal Franco het pleit.

Pas de laatste jaren groeit het inzicht dat Stalin dubbel spel speelde. Terwijl hij in Spanje openlijk, maar zonder veel enthousiasme, het nazisme en fascisme bestrijfde om eventueel met de democratieën Frankrijk en Groot-Brittannië een verbond te sluiten tegen Duitsland, probeerde hij al in december 1936 in het

diepste geheim contacten met Hitler aan te knopen. Deze toonde maar weinig interesse omdat hij wilde vermijden dat de Sovjet-Unie deze contacten zou misbruiken om druk uit te oefenen op Frankrijk en Groot-Brittannië om hen tot een bondgenootschap tegen hem te verleiden. Stalin had tegelijkertijd vrees en bewondering voor Hitler, die Stalin als een van zijn leermeesters beschouwde, hoewel hij een gezworen vijand van het communisme was. Beiden waren meesters in het manipuleren en terroriseren van hun bevolking. Hitler en Stalin koesterden hun absolute macht en lieten zich vereren als levende goden.

Ondanks het beperkte Sovjetengagement ontstond tijdens de Spaanse burgeroorlog bij de rechtse en religieus geïnspireerde publieke opinie in het Westen het geloof dat de Sovjet-communisten via Spanje begonnen waren aan de verovering van West-Europa. Weldra, dachten ze, zou Frankrijk volgen, waar trouwens in 1936 ook al een volksfrontregering aan de macht was. De Spaanse burgeroorlog werd bovendien op een bijzonder wreedaardige wijze gestreden. In de rechtse propaganda werd de nadruk gelegd op 'communistiche terreur', vooral tegen geestelijken. Dat alles speelde ook in de kaart van de fascistische regeringen in Duitsland en Italië, en van alle rechtse groeperingen in Europa, die nu op een overtuigende manier de wreedheid van een 'communistisch' regime konden aantonen.

Daarbij kwam nog dat tijdens de showprocessen in de Sovjet-Unie van 1936-1938 de communistische leiders van het eerste uur ter dood werden veroordeeld, na duidelijk valse aanklachten. Het aantal slachtoffers van de daarmee gepaard gaande terreur bedroeg ongeveer een half miljoen terechtgestelden. Van de vele miljoenen die naar werkkampen werden gezonden, kwamen er zeker drie miljoen om. Dat alles had een zeer ingrijpende invloed op de publieke opinie in het Westen. Velen keerden zich nu definitief af van het marxisme. Stalin kwam hierdoor ook in een slecht daglicht te staan bij niet-communistische sympathisanten van de Sovjet-Unie. Onder een groot gedeelte van de jeugd groeide de overtuiging dat het bolsjewisme de voornaamste bedreiging uitmaakte voor onze westerse beschaving. De strijd tegen het bolsjewisme werd dan ook de eerste doelstelling van heel wat jeugdbewegingen.

1.8.2 Het Duivelspact (23 augustus 1939)

In de periode na 1936 stond Hitler centraal in de wereldpolitiek. De acties van de andere staatshoofden beperkten zich tot pogingen om Hitlers zetten op het internationale schaakbord te beantwoorden. Hitler hield zich niet meer aan de verplichtingen van Versailles, bouwde een sterk leger op en annexeerde Oostenrijk in 1938. Zijn volgende doelstelling was de inlijving bij Duitsland van de Sudeten-Duitsers uit Tsjecho-Slowakije. Omdat de Tsjecho-Slowaken zich zouden verzetten en omdat door het ingewikkelde spel van allianties een algemene Europese oorlog zou kunnen uitbreken, besloot hij dat probleem op een diplomatieke ma-

nier te regelen. Immers, indien Frankrijk zijn verplichtingen zou nakomen en bij Duitse agressie Tsjecho-Slowakije te hulp zou snellen, dan was ook Stalin verplicht troepen tegen Hitler op te stellen. Op 28 september 1938 kwamen Hitler, Mussolini, Arthur Chamberlain en Edouard Daladier te München overeen dat Duitsland het Sudetenland mocht inlijven. Ook werd op 30 september 1938 tussen Groot-Brittannië en Duitsland en op 6 december 1938 tussen Frankrijk en Duitsland een niet-aanvalsverdrag ondertekend.

Stalin was in München niet uitgenodigd. Hij voelde zich uitgesloten en vreesde nu een mogelijke alliantie van de vier grote West-Europese landen tegen zijn regime. Vanaf maart 1939 beseftte Stalin dat de strijd in Spanje zo goed als gestreden was. Vanaf dat moment gaf hij de hoop op een Franse of Britse interventie tegen Duitsland helemaal op. Zijn politiek was dubbel: eerst moest de oorlog zowel tegen Duitsland als tegen Japan zo lang mogelijk worden uitgesteld, en vervolgens moesten zo snel als kon alle mogelijke nog overblijvende interne vijanden worden geliquideerd. In 1937 had hij maarschalk Mihail Toechatsjevski, held van de burgeroorlog en een van zijn bekwaamste maar onafhankelijk denkende officieren, samen met zeven van zijn generaals laten ombrengen. De aanklacht was dat ze met Hitler complotteerden. In dezelfde periode werden 34.000 officieren ontslagen, waarvan het merendeel werd gedood. Na de oorlog tegen Finland werden 11.5000 overblijvende gestrafte officieren – heel dikwijls uit strafkampen – weer in dienst genomen. Deze paranoïde daad verzwakte aanzienlijk de slagvaardigheid van het Rode Leger.

Begin 1939 werd het voor velen en ook voor Stalin duidelijk dat Hitler een oorlog met Polen aan het voorbereiden was. Indien Polen verslagen werd, zouden de Duitse troepen tot aan de Sovjetgrenzen oprukken. Zouden ze aan de grens wel halt houden?

Bekend waren Hitlers dromen over de verovering van Oekraïne en Wit-Rusland als 'Lebensraum' voor het 'Duitse Herren-volk'. De verovering en kolonisatie van de Slavische en daarom minderwaardig geachte Poolse, Oekraïense en Wit-Russische volkeren was de voornaamste oorlogsdoelstelling van Hitler. Alleen door exploitatie van hun rijke landbouwgebieden, die ook veel grondstoffen bevatten, kon het grote Duitse rijk zijn economische autonomie verkrijgen. De autochtone bevolking zou tot een soort van lijfeigenschap worden gedwongen. Natuurlijk zou ook voor een 'passende' oplossing worden gezorgd voor de miljoenen joden die daar woonden.

Op 31 maart 1939 garandeerden Frankrijk en Groot-Brittannië niet zozeer de Poolse grenzen, dan wel de Poolse onafhankelijkheid. Indien Polen werd aangevalen, zouden beide landen de oorlog aan Duitsland moeten verklaren. Maar zouden ze die oorlog wel voeren? Er kon zelfs aan een mogelijke overeenkomst tussen de kapitalistische landen Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland worden gedacht na de Poolse nederlaag. Deze alliantie zou in ieder geval tegen de Sovjet-Unie gericht zijn.

Stalins politiek werd geïnspireerd door deze ene gedachte: hoe de Sovjet-Unie uit de oorlog houden? Er waren twee mogelijkheden: ofwel zich aansluiten bij de Frans-Britse alliantie en op die manier Hitler afschrikken van een oorlog tegen Polen en hem zodoende ook van de Sovjet-Unie afhouden, ofwel op één of andere manier met Hitler overeenkomen door de Duitse verovering van Polen te erkennen. Vermoedelijk kwam er dan een oorlog tussen Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland. De Sovjet-Unie kon dan rustig toekijken terwijl de kapitalisten elkaar afslachtten. Daarom was het van belang dat die oorlog zo lang mogelijk duurde. Na een eventuele overwinning zou Duitsland niet bij machte zijn om de Sovjet-Unie aan te vallen en zou het eerst proberen de toestand in de overwonnen gebieden te consolideren.

▲ Molotov ondertekent het duivelspact (23 augustus 1939). Achter hem staan zijn gelukkige Duitse collega Joachim von Ribbentrop en leider Stalin.

Afgeschrikt door de stalinistische terreur en als hevige anticommunisten onderhandelden Daladier en Chamberlain nooit op een werkelijk ernstige manier met de Sovjets. Bovendien wilden ze niet toegeven aan het verlangen van Stalin om tijdens eventuele militaire operaties tegen Duitsland Sovjettroepen in Finland, de Baltische staten, Polen en Roemenië te laten oprukken. Op die manier zou de Sovjet-Unie geheel oostelijk Europa binnen haar invloedssfeer krijgen.

De onwil tot onderhandelen bleek duidelijk toen Daladier en Chamberlain in de crisisperiode augustus 1939 hun onderhandelaars met een trage pakketboot naar Moskou lieten reizen.

Al voor de start van de besprekingen met de westerse delegatie besloot het politiebureau op 11 augustus aan een overeenkomst met Duitsland de voorkeur te ge-

ven. Tijdens de onderhandelingen van 12 tot 14 augustus vernamen de Sovjets dat de Fransen en Britten bij een Duitse aanval in Polen hun militaire verplichtingen niet zouden nakomen. De Britten beschikten niet over een landleger en de Fransen vonden de afstand onoverbrugbaar. De Sovjets zouden bij een gebeurlijke Frans-Brits-Sovjet-Russische alliantie dan toch in een oorlog met Hitler terecht komen en zonder de hulp van de Fransen en Britten, die geamuseerd zouden toekijken, tegen Duitsland weerstand moeten bieden. Maar ook de Poolse minister van Buitenlandse Zaken, kolonel Józef Beck, stak stokken in de wielen. Hij vreesde terecht de mogelijke aanwezigheid van het Rode Leger in Polen, dat op zijn minst Pools Oekraïne en Pools Wit-Rusland zou inlijven. Dus kreeg het Sovjetleger geen vrije doorgang door Polen.

Stalin had nog andere problemen die hem noopten toenadering te zoeken tot Hitler. In mei 1939 waren Japanse troepen de Mongoolse Volksrepubliek (Buiten-Mongolië) binnengedrongen. Generaal Georgi Zjoekov dwong hen in september 1939 tot de aftocht, maar ieder ogenblik kon een regelrechte oorlog met Japan uitbarsten. Een tweefrontenoorlog zou tot de ineenstorting van de Sovjet-Unie en het einde van het Stalintijdperk leiden. Stalin, die van de Britten en de Fransen dus maar weinig te verwachten had, besloot voorlopig voor het andere kamp te kiezen. Deze diplomatieke beweging was door geheime contacten al jaren op voorhand voorbereid. Op 3 mei 1939 had Stalin daarom ook zijn minister van Buitenlandse Zaken, de uitgesproken antinazistische jood en voorstander van samenwerking met de westerse democratieën Maxim Litvinov, door zijn vertrouweling Vjatsjeslav Molotov laten vervangen. Een echte doorbraak kwam er door het afsluiten op 19 augustus van een handels- en kredietovereenkomst tussen Duitsland en de Sovjet-Unie.

Na een vrij korte onderhandelingsperiode sloot Molotov met zijn Duitse collega, Joachim von Ribbentrop, in Moskou een voor de Sovjet-Unie bijzonder gunstig akkoord af. Dat Duits-Sovjet-Russische niet-aanvalspact werd op 23 augustus 1939 in Moskou in het bijzijn van Stalin ondertekend. Het bevatte ook een uiterst geheim protocol met een verrassende inhoud, door Stalin van Hitler afgedwongen. Na de Poolse nederlaag mochten de Sovjets de Wit-Russische en Oekraïense gedeelten van Polen inlijven. Bovendien waren Stalin en Hitler niet zeker of ze nog een Poolse rompstaat zouden overhouden. Over het ultieme lot van Polen zouden ze later gezamenlijk beslissen. Duitsland stond in bedekte termen toe dat de Sovjet-Unie Estland en Letland (maar niet Litouwen) en ook Finland en Bessarabië annexeerde. Al die gebieden waren voor de bolsjewisten verloren gegaan in 1918 als gevolg van het Verdrag van Brest-Litovsk. Anderzijds was Stalin door de aan het niet-aanvalspact voorafgegangene handelsovereenkomst van 19 augustus 1939 verplicht aan Duitsland binnen de twee jaar voor 180 miljoen mark strategische grondstoffen en voedsel te leveren. Duitsland verwierf onder meer 1,5 miljoen ton graan en 2 miljoen ton olie naast vele zeldzame grondstoffen zoals

mangaan, chroom en rubber. Zonder deze grondstoffen had Hitler nooit zijn aanval van juni 1941 tegen de Sovjet-Unie kunnen lanceren! Als tegenprestatie had de Sovjet-Unie een krediet van 400 miljoen mark ontvangen waarmee ze in Duitsland moderne machines en voor 50 miljoen wapens kon aankopen. Vanaf 1940 kwamen diverse zendingen naar Duitsland met als hoogtepunt 778 Sovjet-ingenieurs in het voorjaar van 1941 om de nieuwste strategische apparatuur en wapens uit te kiezen. Zo werden naast draaibanken, fabrieksuitrusting en de modernste tanks ook dertig prototypes van de nieuwste oorlogsvliegtuigen, met bommen, bewapening en reservestukken naar de Sovjet-Unie gebracht. Hitler beval aan de Russische bestellingen voorrang te verlenen boven deze van zijn eigen leger.

Ook Hitler zag zo zijn voordelen in het verdrag. Vooreerst zou de Sovjet-Unie voor de bevoorrading zorgen van voedsel en strategische grondstoffen die door de Britse handelsblokkade moeilijk te verkrijgen waren. Bovendien was hij er nu zeker van dat hij geen tweefrontenoorlog zou moeten voeren. Alleen indien de Sovjets met hen meestreden, zouden de Fransen en de Britten misschien de wapens opnemen; indien niet, zo gokte Hitler, zouden ze zich tot wat verbaal geweld beperken.

Dit Duits-Sovjet-Russische niet-aanvalspact verbijsterde de wereld. Ideologisch waren Hitler en Stalin onverzoenbaar. Hitler had trouwens op 25 november 1936 met Japan een anti-Kominternpact gesloten, waartoe Italië in 1937 was toegetreden. Het Hitler-Stalinpact toonde in ieder geval duidelijk aan dat Stalin bereid was op ideologisch gebied tot het uiterste te gaan om zijn regime te redden.

1.8.3 De Tweede Wereldoorlog

Op 1 september 1939 vielen de Duitsers Polen binnen. De Polen boden heldhaftig weerstand, maar konden niet optornen tegen de moderne wapens van het Duitse leger. De bondgenoten Frankrijk en Groot-Brittannië lieten hen in de steek. Ze verklaarden op 3 september de oorlog aan Duitsland maar verlieten hun stellingen niet.

Toen het Poolse leger virtueel verslagen was, rukte op 17 september het Rode Leger oostelijk Polen binnen en nam bezit van de door de Vrede van Riga (18 maart 1921) aan Polen toevertrouwde delen van Litouwen, Wit-Rusland en Oekraïne en ook een gedeelte van het eigenlijke Polen. De Fransen en de Britten hadden nu ook aan de Sovjets de oorlog moeten verklaren en dat werd ook door Stalin gevreesd. Uit vrees voor de onoverzichtelijke gevolgen maakten ze zich er met een diplomatieke redenering van af.

Onmiddellijk vestigden de Sovjets een waar schrikbewind in hun bezettingszone. 1.250.000 mensen, onder wie 700.000 Polen, werden gedeporteerd. Overigens werkten de Duitse Gestapo en Sovjetcollega's van de NKVD broederlijk samen aan de uitroeiing van de Poolse elite. Op 5 maart gaf de Sovjetleiding het bevel 22.000 Poolse officieren en burgers te fusilleren. Stalin en Hitler wilden de verdwijning van de Poolse staat.

▲ Polen is verslagen. Zoals afgesproken ontmoeten Duitse en sovjettroepen elkaar in Polen.

Na de Poolse nederlaag werd op 28 september 1939 een nieuw geheim protocol aan het Duits-Sovjet-Russische verdrag toegevoegd. Er werd beslist Polen als staat te laten verdwijnen en Poolse territoria werden tussen beide partijen geruild. Op die manier kregen de Duitsers bijna alle Poolssprekende gebieden in handen, terwijl de Sovjets zich tevreden stelden met de Oekraïense en Wit-Russische. Deze gebieden werden vrijwel meteen bij de Sovjet-Unie gevoegd. In het kader van deze ruil werd ook Litouwen in de sovjetinvloedsfeer gebracht. In het nieuwe protocol leek het erop alsof de Sovjet-Unie bijna gereduceerd werd tot een onderdanige satelliet van Duitsland. Stalin moest massa's voedsel en grondstoffen leveren en zelfs toelaten dat de Duitsers een geheime bunkerbasis voor hun onderzeeërs op het schiereiland Kola uitbouwden.

Stalin en Molotov zouden in het najaar van 1939 in woord en geschrift het regime van Hitler verheerlijken en de Fransen en Britten als oorlogstokers betitelen. Over het fascisme als hoofdvijand van het communisme werd nu met geen woord meer gerept. De Komintern maakte nu overal propaganda voor vrede en

▲ De vierde verdeling van Polen.

samenwerking met Hitler. Dat gebeurde vooral in de landen die in oorlog waren met Hitler: Frankrijk en Groot-Brittannië. In deze landen vreesde de legerleiding voor een Duits-Sovjet-Russisch militair bondgenootschap; men plande zelfs acties tegen de Sovjet-Unie.

Dat was nog meer het geval tijdens de Fins-Sovjet-Russische oorlog, die op 30 november 1939 was uitgebroken. Stalin, die van Hitler de vrije hand had gekregen, beklaagde zich erover dat de Finse grens slechts op dertig kilometer van Leningrad lag en vreesde dat zijn tweede grootste stad gemakkelijk vanuit Finland beschoten zou kunnen worden. Hij stelde de Finnen een gebiedsruil voor, maar deze wilden daar niet op ingaan. De Sovjets vielen met een overmacht van 1.200.000 soldaten aan, maar de Finnen verweerden zich bijzonder moedig. De strijd duurde meerdere maanden en toen op 12 maart 1940 vrede werd gesloten, waren er 25.000 Finnen

en 200.000 Russen gesneuveld. Deze cijfers bewezen duidelijk de gebrekkige organisatie en strategie van het Rode Leger. Finland moest het eiland Hanko in de Finse Golf, Pessamo in het noorden, het Finse gedeelte van het schiereiland Rybatsji en een deel van de Karelische landengte met Viipuri afstaan, waardoor de Fins-Russische grens 120 tot 130 kilometer naar het noordwesten werd verlegd.

De Sovjetagressie in Finland veroorzaakte een storm van protest in de westerse landen. In februari 1940 hadden de Franse en Britse premiers Daladier en Chamberlain besloten tegen midden april samen drie tot vier divisies naar Finland te sturen, dwars door Noorwegen en Zweden. Maar het neutrale Zweden had de doorgang geweigerd en Finland, dat in het geheim vredesbesprekingen met Moskou was begonnen, had nooit officieel om hulp verzocht. Van maart tot mei 1940 overwogen de Britten ernstig de olievelden en raffinaderijen in de Kaukasus en aan de Kaspische Zee te bombarderen.

Indien de strijd langer had geduurd, zouden Franse en Britse troepen misschien tegen het Rode Leger hebben gevochten in Finland, met alle onvoorspelbare gevolgen van dien voor de internationale betrekkingen. In ieder geval werd de Sovjet-Unie uit de Volkenbond gezet, wat de Sovjetsolidariteit met Duitsland nog verstevigde (14 december 1939).

Toen Hitler in mei 1940 Groot-Brittannië en Frankrijk aanviel, beleefde Stalin een groots ogenblik: de kapitalisten verscheurden elkaar terwijl de Sovjet-Unie buiten schot bleef. Vooral het feit dat de hoofdvijand van het socialisme, Groot-Brittannië, erg getroffen werd, verheugde Stalin. Wel was hij verrast door de vlugge Franse nederlaag. Hij had gehoopt dat de strijd, zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog, jaren zou aanslepen. Een langdurige oorlog zou Duitsland erg verzwakken en dus niet in staat stellen meteen de Sovjet-Unie aan te vallen. Die tijd zou Stalin hebben kunnen gebruiken om zijn leger te versterken. Deze overwegingen beletten hem niet om op 17 mei via Molotov vurige gelukwensen te sturen aan zijn trouwe 'bondgenoot' Hitler wegens zijn successen in Frankrijk. Hitler beantwoordde dat vriendelijke compliment met een dankwoord aan Stalin. Er was overigens nog een andere bijdrage aan de feestvreugde: de Duitse tanks in Frankrijk reden op olie uit de Sovjet-Unie.

Omdat de aandacht van de wereld afgeleid was door de gebeurtenissen aan het westfront, kon Stalin rustig beginnen met de verdere uitvoering van het geheime protocol van zijn verdrag met Hitler. De annexatie van de Baltische landen Litouwen, Estland en Letland door de Sovjets verliep op een bijzonder cynische manier. In de herfst van 1939 werden ze verplicht veiligheids Pacten met de Sovjet-Unie af te sluiten, die de Sovjets het recht gaven troepen op strategische plaatsen op hun grondgebied te legeren. Dat was maar het voorspel, want op 16 juni 1940 overschreed een gigantisch leger van 435.000 soldaten de grenzen van de drie kleine landen. Onmiddellijk (tussen 17 en 21 juni) werden 'vrije' verkiezingen gehou-

den, waarna de nieuwe parlementen aan Stalin het statuut van een sovjetrepubliek aanvroegen. Begin augustus was Stalin zo grootmoedig om op dat verzoek in te gaan. De opgestarte deportatie van ongeveer 130.000 Balten naar Sovjetgevangnissen of werkkampen kon nu rustig doorgaan en er kon ook een begin gemaakt worden met de sovjetisering en russificatie van de Baltische landen.

De inlijving van Bessarabië en Noord-Boekovina op 28 juni 1940 ten nadele van Roemenië lokte eveneens weinig commentaar uit. Een nieuwe Sovjetrepubliek, Moldavië, werd gesticht voor het Roemeenssprekende deel, terwijl de Oekraïners bij Oekraïne werden gevoegd. De Sovjet-Unie had nu de Donaumondding in handen en kon dus de scheepvaart op deze belangrijke rivier controleren. Duitsland was afhankelijk van de olievoorraden uit Roemenië en wou niet dat de Sovjets Roemenië binnen hun invloedssfeer zouden brengen. Daarom garandeerde Duitsland de Roemeense grenzen en drongen in samenspraak met de Roemeense dictator Antonescu vanaf oktober 1940 Duitse troepen massaal Roemenië binnen. Dat leidde uiteraard tot spanningen tussen de Russen en de Duitsers.

Om die op te lossen waren er besprekingen in Berlijn van 12 tot 14 november 1940. Molotov, von Ribbentrop en Hitler maakten er ruzie met elkaar. Een eerste struikelblok was Finland. Hitler had aan de Finnen zijn bescherming aangeboden en er troepen naartoe gestuurd, terwijl Stalin Finland als zijn invloedssfeer beschouwde. Molotov stelde ook voor dat de Sovjet-Unie Zuid-Boekovina in Roemenië zou inlijven. Dat kon voor Hitler niet omdat de Sovjets dan te dicht in de buurt van de voor Duitsland noodzakelijke oliebronnen zouden komen. Hitler wou ook niet dat Bulgarije en in mindere mate Turkije binnen de invloedssfeer van de Sovjet-Unie zouden worden gebracht. Vooral over Bulgarije was het meningsverschil groot: zowel Hitler als Stalin wilde dat land beheersen. Stalin wou, zoals de tsaren, om veiligheidsredenen de oostelijke Balkan binnen zijn invloedssfeer. Hij wou absoluut de controle verwerven over de toegang tot de Zwarte Zee. Overigens werd tijdens deze besprekingen duchtig over de verdeling van het Britse imperium tussen de Sovjet-Unie, Duitsland, Italië en Japan gefantaseerd zonder dat het tot echte afspraken kwam. Von Ribbentrop stelde voor dat de Sovjet-Unie lid werd van het op 27 september opgerichte Driemogendhedenpact tussen Duitsland, Japan en Italië, dat in de eerste plaats tegen Groot-Britannië was gericht. Molotov sloeg dat aanbod voor een Viermogendhedenpact niet meteen af. Ondertussen moest het gezelschap zich evenwel in de kelders van het Ministerie van Buitenlandse Zaken terugtrekken omdat Britse bommenwerpers Berlijn bombardeerden. Hitler nam afscheid van Molotov met een uitnodiging aan Stalin om samen de grote problemen op te lossen. Molotov liet aan Hitler op 25 november weten dat Moskou inderdaad bereid was deel te nemen aan een Viermogendhedenpact indien de eisen in verband met Finland en Bulgarije werden ingewilligd.

Hitler was erg onder de indruk van de expansiedrang van de Sovjets. Hij wou niet meer wachten tot Groot-Brittannië verslagen was of vrede had gesloten en gaf op 18 december 1940 het bevel de campagne tegen de Sovjet-Unie, die al voorbereid werd, voor de lente van 1941 te plannen. Hitler dacht dat Stalin later zou proberen het door de oorlog tegen Groot-Brittannië uitgeputte Duitsland te verslaan om op die manier meester te worden van Europa. Hitler wou niet afwachten, maar integendeel meteen toeslaan, nu het Rode Leger nog niet hersteld was van het verlies van zijn hoger en middenkader. Uiteraard deed Hitler alles wat hij kon om via allerlei discrete contacten toch nog tot een overeenkomst met de Britten te komen. De meest spectaculaire poging tot onderhandelen was deze van de hoge nazipaladijn en leider van de nazipartij Rudolf Hess, vriend en vertrouweling van Hitler, die op 10 mei met zijn vliegtuig het landgoed van de Schotse edelman Lord Hamilton probeerde te bereiken. Hess was, mede door gesprekken met zijn vriend-diplomaat Albrecht Haushofer, die ook namens zijn vader de bekende beoefenaar van de geopolitiek Karl Haushofer sprak, ervan overtuigd dat Duitsland een tweefrontenoorlog onmogelijk aankon. Hess was niet gek geworden, zoals Hitler later beweerde. Er waren in Groot-Brittannië genoeg invloedrijke figuren die een vergelijk met Duitsland wilden. Eerste minister Winston Churchill was radicaal tegen en liet Hess na ondervraging opsluiten. De verslagen van deze ondervraging zijn niet toegankelijk en worden in Groot-Brittannië nog steeds als een uiterst belangrijk staatsgeheim beschouwd. Natuurlijk maakte deze Duitse demarche op het hoogste niveau Stalin, die terecht niet geloofde dat Hess gek was geworden, zenuwachtig. De Britse geheime diensten speelden deze gebeurtenis ook uit. Ze lieten aan de Sovjets verstaan dat als deze zich niet tegen Hitler keerden, de Britten zich met hem tegen het communisme zouden kunnen liëren.

Hitler, die aanvankelijk van plan was op 16 mei de Sovjet-Unie binnen te vallen, moest door interventies van zijn leger in Joegoslavië en Griekenland zijn plannen uitstellen tot 22 juni. Ondertussen slaagde hij erin het vertrouwen van Stalin te behouden. Hij schreef persoonlijk een aantal uiterst geheime brieven aan Stalin, waarin hij uitlegde waarom hij aan de grens tussen Polen en de Sovjet-Unie tientallen divisies samenbracht. Hij zou zijn legers daar in het geheim trainen om in juni of juli een grote invasie in Groot-Brittannië te ondernemen. Aan de Britten werd wijsgemaakt dat hij van plan was de Sovjet-Unie aan te vallen, terwijl de Britten via provocaties probeerden de Sovjets tegen de Duitsers in het harnas te jagen. Stalin, die iedereen wantrouwde, vertrouwde Hitler, aan wie hij zich verwant voelde.

Meerdere recente publicaties(onde meer van Marius Broekmeyer en Constantine Pleshakov) proberen aan te tonen dat Stalin eveneens bezig was een aanvalsoorlog voor te bereiden. In het grootste geheim verzamelde hij een miljoenenleger aan zijn westgrenzen. Hij hoopte de vrede te kunnen rekken tot hij klaar zou zijn om

preventief Roemenië, Bulgarije en Polen binnen te vallen en de Duitse legers onverwacht in de pan te hakken. Ik geloof dat Geoffrey Roberts het bij het rechte eind heeft wanneer hij stelt dat de opstelling van de troepen niet wijst op een mogelijke aanval van Stalin, maar alles te maken heeft met het strategische denken van de Sovjets. De militaire sovjetdoctrine schreef voor dat de beste verdediging de aanval was en het Rode Leger werd niet gedrild om zich te verdedigen maar om aan te vallen. Eenmaal aangevallen, moest het Rode Leger zo snel mogelijk de vijandelikheden op het territorium van de agressor laten doorgaan.

Stalin was van diverse zijden gewaarschuwd over de op hand zijnde Duitse aanval en deed zijn uiterste best om op een bijna onderdanige manier stipt de akkoorden na te komen en zo de goodwill van Hitler te behouden. Hij dacht dat alle informatie over de nakende Duitse aanval afkomstig was van de Britten, die een oorlog van Duitsland tegen de Sovjet-Unie wilden uitlokken. Tot de laatste dagen voor de Duitse aanval wou hij Molotov naar Hitler sturen of zelf naar Berlijn trekken om er te onderhandelen. In juni was hij absoluut nog niet klaar voor een oorlog tegen Duitsland. Hij vreesde dat het Rode Leger door de Duitsers zou worden verslagen en dat zijn regime zou sneuvelen. Daarom ook heerste er in de laatste maanden voor de oorlog in de Sovjet-Unie een verschrikkelijke 'preventieve' terreur in alle kringen van de maatschappij, die honderdduizenden slachtoffers veroorzaakte. Opvallend waren de terechtstellingen van driehonderd generaals en hogere officieren.

Bibliografie

- Abraham, R., *Alexander Kerensky: The First Love of the Revolution*. Londen, 1987.
- Akami, T., *Internationalizing the Pacific: The United States, Japan, and the Institute of Pacific Relations in War and Peace, 1919-1945*. New York, 2002.
- Beevor, A., *De strijd om Spanje: de Spaanse burgeroorlog 1936-1939*. Amsterdam, 2006.
- Bell, P.M.H., *The Origins of the Second World War in Europe*. Harlow, 1986.
- Bloch, C., *Le IIIe Reich et le monde*. Parijs, 1986.
- Bolloten, B., *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution*. Londen, 1990.
- Broekmeyer, M., *Bedrogen bedriegers. Stalin contra Hitler*. Amsterdam, 2006.
- Broue, P., *Staline et la révolution: Le cas espagnol, 1936-1939*. Parijs, 1993.
- Brovkin, V., *Russia after Lenin: Politics, Culture and Society, 1921-1929*. Londen, 1998.
- Bullock, A., *Hitler en Stalin: Parallele levens*. Amsterdam, 1991.
- Carsten, F.L., *Revolution in Central Europe, 1918-1919*. Aldershot, 1988.
- Chase, W.J., *Enemies within the Gates? The Comintern and the Stalinist Repression, 1934-1939*. New Haven, 2001.
- Cole, W.S., *Determinism and American Foreign Relations during the Franklin D. Roosevelt Era*. S.I., 1995.
- Dallek, R., *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945*. Oxford, 1995.

- Davies, S., *Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda and Dissent, 1934-1941*. Cambridge, 1997.
- Davis, D.E., & Trani, E.P., *The First Cold War: The Legacy of Woodrow Wilson in U.S.-Soviet Relations*. Columbia, 2002.
- Doenecke, J.D., *Storm on the Horizon: The Challenge to American Intervention, 1939-1941*. Lanham, 2000.
- Doenecke, J.D., *From Isolation to War, 1931-1941*. Wheeling, 2003.
- Dower, J.W., *Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II*. New York, 1999.
- Farnham, B.R., *Roosevelt and the Munich Crisis: A Study of Political Decision-Making*. Princeton, 1997.
- Figes, O., *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924*. Londen, 1996.
- Figes, O., & Kolonitskii, B., *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917*. New Haven, 1999.
- Foglesong, D.S., *America's Secret War against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War, 1917-1920*. Londen, 1995.
- Geifman, A. (Ed.), *Russia under the Last Tsar: Opposition and Subversion, 1894-1917*. Oxford, 1999.
- Getty, J.A., & Naumov, O.V., *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*. New Haven, 1999.
- Halliday, F., *The Making of the Second World War*. Londen, 1986.
- Haslam, J., *The Soviet Union and the Threat from the East, 1933-41: Moscow, Tokyo and the Prelude to the Pacific War*. Londen, 1992.
- Herwig, H.H., *The First World War: Germany and Austria-Hungary, 1914-1918*. Londen, 1996.
- Holquist, P., *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis, 1914-1921*. Cambridge MA, 2002.
- Iriye, A., *Cambridge History of American Foreign Relations: The Globalizing America, 1913-1945*. Cambridge, 1995.
- Keegan, J., *De Eerste Wereldoorlog, 1914-1918*. Amsterdam, 2000.
- Kershaw, I., *Hitler, 1889-1936: Hoogmoed*. Utrecht, 1999.
- Kershaw, I., *Hitler, 1936-1945: Vergelding*. Utrecht, 2000.
- Kershaw, I., *Heulen met Hitler: Britse ambivalentie ten aanzien van Nazi-Duitsland*. Utrecht, 2004.
- Kershaw, I., *Keerpunten. Tien beslissingen die de loop van de Tweede Wereldoorlog voorgoed veranderden, 1940-1941*. Utrecht, 2007.
- Kowalski, R., *The Russian Revolution, 1917-1921*. Londen, 1997.
- Khlevniuk, O., *The History of the Gulag. From Collectivization to the Great Terror*. New Haven, 2004.
- Leitz, C. (Ed.), *The Third Reich*. Oxford, 1999.
- Leshuk, L., *US Intelligence Perceptions of Soviet Power, 1921-1946*. Londen, 2002.
- Levine, A.J., *The Soviet Union, the Communist Movement and the World: Prelude to the Cold War, 1917-1941*. Londen, 1990.
- Lukacs, J., *June 41. Hitler and Stalin*, New Haven. 2006.
- Maddox, R., *Years of Estrangement: American Relations with the Soviet Union, 1933-1941*. Tallahassee, 1980.
- Marechal, E., *De Russische burgeroorlog en de westerse interventie, 1917-1920*. Leuven, 1992.

- Marks, S.G., *Road to Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia, 1850-1917*. Londen, 1991.
- Martel, G. (Ed.), *The Origins of the Second World War Reconsidered: The A.J.P. Taylor Debate after 25 Years*. Londen, 1987.
- Mawdsley, E., *The Russian Civil War*. Londen, 1987.
- Mawdsley, E., *The Stalin Years: The Soviet Union, 1929-1953*. Manchester, 1998.
- McCauley, M., *Stalin and Stalinism*. New York, 1995.
- McDermott, K., & Agnew, J., *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*. Hampshire, 1996.
- McDonough, F., *The Origins of the First and Second World Wars*. Cambridge, 1998.
- Miner, S., *Stalin's Holy War 1941-1945*. Chapel Hill, 2003.
- Munting, R., & Holderness, B.A., *Crisis, Recovery and War: An Economic History of Continental Europe, 1918-1945*. Londen, 1991.
- Murphy, D.E., *What Stalin knew. The Enigma of Barbarossa*. New Haven, 2007.
- Parker, R.A.C., *Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War*. Londen, 1993.
- Patenaude, B.M., *The Big Show in Bololand. The American Relief Expedition to Soviet Russia in the Famine of 1921*. Stanford, 2002.
- Pipes, R., *Russia under the Bolshevik Regime*. New York, 1993.
- Pipes, R., *A Concise History of the Russian Revolution*. Londen, 1995.
- Pipes, R., *The Russian Revolution, 1899-1919*. Londen, 1997.
- Pipes, R., *Three Whys of the Russian Revolution*. Vancouver, 1998.
- Pipes, R., & Buranov, Y.A., *The Unknown Lenin: From the Secret Archive*. New Haven, 1996.
- Radosh, R., Habeck, M., & Sevostianov, G.N., *Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*. New Haven, 2001.
- Read, C., *Lenin. A Revolutionary Life*. Londen, 2005.
- Renshaw, P., *Franklin D. Roosevelt*. Londen, 2004.
- Richard, C., & Raack, R.C., *Stalin's Drive to the West, 1938-1945: The Origins of the Cold War*. Stanford, 1995.
- Roberts, G., *The Unholy Alliance: Stalin's Pact with Hitler*. Bloomington, 1990.
- Roberts, G., *Stalin's Wars. From World War to Cold War, 1939-1953*. New Haven, 2006.
- Romero Salvadó, F.J., *The Spanish Civil War. Origins, Course and Outcomes*. Londen, 2005.
- Rosenberg, E.S., *Spreading the American Dream: American Economic and Cultural Expansion, 1890-1945*. New York, 1982.
- Rosenberg, E.S., *Financial Missionaries to the World. The Politics and Culture of Dollar Diplomacy, 1900-1930*. Durham, 2003.
- Ruotsila, M., *British and American Anti-Communism before the Cold War*. Londen, 2001.
- Schaper, B.W., *Het trauma van München*. Amsterdam, 1976.
- Schimmelpenninck van der Oye, D., *Toward the Rising Sun. Russian Ideologies of Empire and the Path to War with Japan*. De Kalb, 2001.
- Shore, Z., *What Hitler Knew. The Battle for Information in Nazi Foreign Policy*. Oxford, 2005.
- Somin, Y., *Sillborn Crusade: The Tragic Failure of Western Intervention in the Russian Civil War, 1918-20*. New Brunswick, 1996.

- Steinberg, M., & Khrustalev, V.M., *The Fall of the Romanovs: Political Dreams and Personal Struggles in a Time of Revolution*. New Haven, 1997.
- Stone, N., *Europe Transformed, 1878-1919*. Oxford, 1999.
- Sun, Y., *China and the Origins of the Pacific War, 1931-1941*. New York, 1993.
- Ulam, A.B., *Prophets and Conspirators in Prerevolutionary Russia*. New Brunswick, 1998.
- Urban, M.E., *More Power to the Soviets: The Democratic Revolution in the USSR*. Aldershot, 1990.
- Van Minnen, C.A., & Sears, J.F. (Eds.), *FDR and his Contemporaries*. Londen, 1992.
- Van Ree, E., *Bloedbroeders: Stalin, Hitler en hun pact*. Amsterdam, 1989.
- Waldron, P., *The End of Imperial Russia, 1855-1917*. New York, 1997.